

ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ
ФАКУЛЬТЕТ БУДІВНИЦТВА ТА АРХІТЕКТУРИ
КАФЕДРА АРХІТЕКТУРИ

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до магістерської роботи
рівня вищої освіти «Магістр»

на тему: *Сучасна сакральна архітектура Західного регіону України на прикладі
духовно-релігійних об'єктів Тернопільщини*

Виконав:
студент V курсу, групи Арх - 51
спеціальності
191 «Архітектура та містобудування»

Зозуляк Любомир Михайлович
(прізвище та ініціали)

Керівник *Березовецька Ірина Андріївна*
(прізвище та ініціали)

Консультанти з розділів:

Науково-дослідний _____
(підпис)

Березовецька І.А.
(прізвище та ініціали)

Охорона навколишнього
середовища _____
(підпис)

Панас Н.Є.
(прізвище та ініціали)

Дубляни - 2022 рік

**ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ**

Факультет будівництва та архітектури
Кафедра архітектури
Рівень вищої освіти «Магістр»
Спеціальність 191 «Архітектура та містобудування»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри _____
“22” грудня 2021 року

ЗАВДАННЯ
на магістерську роботу

студенту *Зозуляк Любомиру Михайловичу*
(прізвище, ім'я, по-батькові)

1. Тема роботи *Сучасна сакральна архітектура Західного регіону України на прикладі духовно-релігійних об'єктів Тернопільщини*

керівник роботи *Березовецька Ірина Андріївна, к.арх, в.о.доцента*
(прізвище, ім'я, по-батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом університету від “20” грудня 2021 року № 475 / к-с

2. Строк подання студентом роботи: *12 грудня 2022 року*

3. Вихідні дані до роботи:

містобудівні схеми Тернопільської області, об'єднаної територіальної громади, ілюстративні матеріали наукової літератури та інтернет-ресурсів, авторські фото архітектурних об'єктів, замальовки, обмірні креслення

4. Зміст пояснювальної записки:

Реферат

Зміст

Вступ (актуальність, мета, завдання, об'єкт, предмет, методика дослідження) ;

1. Стан проблеми, огляд літератури;

2. Комплексне дослідження сучасної сакральної архітектури духовно-релігійних об'єктів світу та Західного регіону України;

3. Проектні пропозиції;

4. Охорона навколишнього середовища.

Висновки та пропозиції

5. Перелік графічного матеріалу:

архітектурно-ілюстративні матеріали з дослідження задекларованої проблеми вітчизняного та зарубіжного досвіду, проектні пропозиції духовно-релігійного центру та архітектурно-планувальні креслення запроектованого об'єкту

6. Консультанти розділів проекту

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
1	<i>Березовецька І.А., в.о.доцента</i>		
2	<i>Березовецька І.А., в.о.доцента</i>		
3	<i>Березовецька І.А., в.о.доцента</i>		
4	<i>Панас Н.Є., доцент</i>		

7. Дата видачі завдання   *24 грудня 2021 року*

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів дипломного проекту	Строк виконання етапів проекту	Примітка
1	<i>Збір та опрацювання матеріалів для виконання магістерської роботи</i>	1.03.22	
2	<i>Підготовка та написання розділу з комплексного дослідження задекларованої проблеми</i>	2.05.22	
3	<i>Виконання ілюстративних та архітектурно-планувальних креслень</i>	3.10.22	
4	<i>Виконання проектних пропозицій</i>	18.10.22	
5	<i>Виконання розділу з охорони навколишнього середовища</i>	1.11.22	
6	<i>Оформлення ілюстративного матеріалу та пояснювальної записки</i>	5.12.22	

Студент _____ *Зозуляк Л.М.*
(підпис) (прізвище та ініціали)

Керівник роботи _____ *Березовецька І.А.*
(підпис) (прізвище та ініціали)

РЕФЕРАТ

Магістерська робота на присвоєння освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» – 76 – сторінок текстової частини, ілюстративний матеріал на планшетах розмірами 10 м², 57 – джерел літератури, 56 рисунків.

«Сучасна сакральна архітектура Західного регіону України на прикладі духовно-релігійних об'єктів Тернопільщини» Зозуляк Л. – Магістерська робота. Кафедра архітектури та планування сільських поселень. – Дубляни, Львівський НУП, 2022 р.

Проаналізовано історію розвитку, значення та культурні особливості сакральної архітектури, особливу увагу приділено релігійним спорудам Західного регіону України, передусім Тернопільщини. Виявлено чинники та фактори, які вплинули на сучасний стан архітектури окремих релігійних об'єктів та їх комплексів, на їх архітектурно-просторові та планувальні рішення. Проведено аналіз закордонного та вітчизняного досвіду. З'ясовані основні містобудівні, планувальні фактори впливу на архітектурно-просторові рішення та будівництво духовно-релігійних об'єктів та їх комплексів. Виявлені особливості формотворення архітектури культових споруд та їх конструктивні та оздоблювальні рішення. Запропоновано архітектурно-просторові рішення та планувальні рішення адміністративної будівлі духовно-релігійного центру у с. Зарваниця.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1	
СТАН ПРОБЛЕМИ, ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ.....	9
РОЗДІЛ 2 КОМПЛЕКСНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ БУДІВНИЦТВА	
ХРАМОВИХ ОБ'ЄКТІВ ТА КОМПЛЕКСІВ.....	13
2.1 Роль сакральних споруд в ідентифікації міст.....	13
2.2 Релігійні комплекси світу.....	19
2.3 Вітчизняний досвід спорудження сакральних об'єктів та комплексів.....	30
2.4 Духовно-релігійні об'єкти Тернопільщини.....	41
РОЗДІЛ 3 ПРОЕКТНІ ПРОПОЗИЦІЇ	51
3.1 Архітектурно-планувальні вирішення адміністративної будівлі духовно-релігійного центру у с. Зарваниця.....	51
3.2 Архітектурно-просторові та конструктивні вирішення групи сільських житлових будинків проєктованого кварталу.....	57
РОЗДІЛ 4 ОХОРОНА НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА.....	61
4.1 Особливості природоохоронних заходів при будівництві сільського житла.....	62
4.2 Пропозиції з охорони навколишнього середовища під час спорудження та експлуатації сільського житла.....	65
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ.....	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	71

ВСТУП

У часи глобалізації, плюралізації та секуляризації релігійні простори та їхні значення також переглядаються. Церковні комплекси та окремі споруди є не лише місцями поклоніння, але також важливими символічними місцями в суспільстві саме через їх різноманітність значень і як простір для спогадів та емоцій. Їх ефективність не може бути пояснена ані матеріалістично церковним простором, ані конструктивістським відвідувачем церкви, а виникає лише у взаємозв'язку між ними. У мережево-теоретичній інтерпретації церковного простору стає зрозумілою його реляційна ефективність, а також його особливий потенціал як соціальної творчої сили та міжрелігійного діалогу.

Відправною точкою є головне припущення, що архітектурні простори не слід розуміти як своєрідні контейнери, наповнені певним вмістом, а скоріше як відношення (розташування) соціальних благ і живих істот, які постійно заново конституюються, разом з людьми в процесі процесу сприйняття та пізнання.

Історико-наукове намагання якнайправдоподібніше реконструювати минуле характеризується своєрідною суперечливістю. Хоча наші власні уявлення про те, що сталося, ґрунтуються не лише на письмових джерелах і текстах, а й на нашому власному досвіді в історичних місцях, таких як церкви чи храми, або підтверджуються оглядом предметів у музеях, історичні дослідження все ще здебільшого ігнорують ці шляхи отримання інформації. Ми раді отримати інформацію про іконографію, архітектурні особливості та матеріальну культуру «чужих» суспільств у науково обґрунтованих екскурсіях, тому що нам здається важливим, як люди проектували своє середовище проживання. Проте науковий аналіз цих «історичних джерел» залишається винятком. Знання, отримані з письмових джерел, не завжди є достатніми для розуміння складних механізмів людського сприйняття через культурні кордони. Як комунікативні процеси, вони базуються на прийомі, відборі, обробці та інтерпретації медіа-генерованих стимулів на всіх сенсорних рівнях (бачення, слух, нюх, смак, відчуття). Це часто призводить до з'єднання або одночасного використання різних засобів отримання інформації та до синестетичних ефектів, тобто злиття різних чуттєвих вражень. Найкращими прикладами цього є культові дійства, політичні церемонії чи релігійні

свята, у яких мова, тіло, ритуальні дієства, музика та використання пахоців і світла поставлені таким чином, що відчувається їх пов'язаність одне з одним. Для глядача це не просто візуальна вистава, а цілісне «видовище». Одним з ефективних механізмів отримання знань про релігійні вірування та обряди є дослідження культових споруд.

Будівля церкви, таким чином, не визначена як жорстка структура, а розуміється як соціальна конструкція. На цьому тлі не варто запитувати, що таке церковний простір, а радше, як він створюється. Подібним чином, символічне не розуміється як дане чи чітко ідентифіковане, а виникає лише в суб'єктивному процесі «апрезентації» [1, с. 339]: як синтетичне досягнення свідомості, в якому щось присутнє вважається неіснуючим. З такої точки зору, церковні будівлі справді належать до соціального «репертуару традиційних, колективно переданих і відомих або також імпліцитно ефективних символів», але вони також «завдячують своїм існуванням ... тому факту, що зрештою нічого, що походить від людського досвіду і комунікації, може уникнути символічної роботи, яку ми навчилися виконувати» [13, с. 180]. Тому завдання полягає в тому, щоб розкрити діапазон значень церковних просторів і показати закономірності їх побудови.

Метою магістерської роботи визначено встановити принципи і методи формування комплексних архітектурних об'єктів сакрального призначення, а також розробити практичні рекомендації щодо розташування і проектування їх на Тернопільщині, обґрунтувавши місце їх розташування відповідно до чинних містобудівних умов і обмежень.

Для досягнення поставленої мети у магістерській роботі виконано такі **завдання**: проаналізовано стан проблеми, що пов'язана з формуваннями архітектурних об'єктів духовно-релігійного призначення у світі та окремо Україні, розглянуто еволюцію храмового будівництва, встановлено характерні риси та особливості формування храмових комплексів різних народів світу, а також запропоновано проект частини релігійного комплексу зі збереженням цілісної ідентичності комплексу, з дотриманням регіональних особливостей та функціонального призначення споруди.

Об'єкт дослідження: духовно-релігійні об'єкти Західного регіону України.

Предмет дослідження: особливості архітектурно-планувального вирішення релігійних комплексів Тернопільщини.

Методика дослідження обрана з огляду на мету, предмет та обрані до вирішення завдання дослідження і включає:

- аналіз та узагальнення літературних та електронних джерел інформації з тематики будівництва та проєктування релігійних споруд, проєктних матеріалів, нормативно-правових документів та рекомендацій щодо спорудження культових споруд, статистичних даних, а також дослідження питань традицій, релігійних обрядів, функціонального призначення, культурної зумовленості та впливу ландшафту на проєктування духовно-релігійних об'єктів;

- натурне обстеження будівель храмових комплексів, їх фотофіксація;

- порівняльний аналіз релігійних комплексів Тернопільщини з іншими областями України;

- моделювання, експериментальне проєктування.

РОЗДІЛ 1

СТАН ПРОБЛЕМИ, ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

Серед вітчизняних дослідників, які займалися проблематикою охорони об'єктів історико-культурної спадщини, у тому числі і сакральних об'єктів та комплексів, слід назвати таких: М. Драган, М. Красовський, Г. Вагнер, Г. Логвин, Г. Лукомський та В. Щербаківський. Названі архітектурознавці працювали у ХІХ – початку ХХ століття та присвячували свої публікації аналізу композиційних, декоративних засобів архітектури, їх дослідження ґрунтується на основі натурних досліджень старожитностей та носять, переважно, описовий характер. Сакральні споруди як окремий здобуток українського мистецтва вперше виділено у оглядовій монографії Г. Г. Павлуцького «Древности Украины. Деревянные и каменные храмы» (1905). Про цінність храмової дерев'яної архітектури та необхідності і особливостях підвищення простору у дерев'яних українських храмах звернув увагу В. М. Щербаківський у публікації «Дерев'яні церкви на Україні та їх типи» (1906).

Безпосередні питання особливості розвитку сакральної архітектури, проблем культурної спадщини, дослідження релігійних просторів, церков релігійних про комплексів різних конфесій, монастирських комплексів тощо піднімалися у публікаціях сучасних вчених: І. Бондаренка, М. Бевза, О. Бойка, О. Лесика, С. Лінди, З. Лукомської, О. Михайлишин, О. Рибчинського, А. Степанюка, Р. Кюнцлі, О. Слепцова, Б. Черкеса тощо. Названі праці присвячені комплексному розгляді храмового будівництва на Україні, дослідженню культурних, просторових, архітектурних особливостей планування, декорації, використання матеріалу тощо храмового будівництва, проте безпосередній аналіз розвитку релігійних об'єктів певних регіонів, пливу суспільно-політичних трансформацій, історичного та культурного розвитку на архітектуру сакральних об'єктів та комплексів не здійснювався. Як виняток варто назвати дисертаційне дослідження О. М. Дячок «Формування архітектури сакральних комплексів під впливом суспільно-політичних процесів (на прикладі Тернопільської області)» (2020).

Питання вивчення культової архітектури, релігійних традицій та обрядів здійснено Міжнародною школою церковної архітектури при Національному університеті «Львівська політехніка». На базі університету проводилися

міжнародні конференції та готувалися методичні матеріали щодо проектування та спорудження будівель та комплексів. Однією з фундаментальних праць висвітлення основних аспектів сакральної архітектури є публікація Української академії архітектури за редакцією В. Тимофієнка «Історія української архітектури» 2003 року. Автори цієї публікації вперше на території України комплексно відтворили історію вітчизняного зодчества від найдавніших часів до середини ХХ століття. Дослідники приділили увагу типологічним, конструкторським, стильовим та естетичним особливостям різних епох та надали аналіз творчості провідних архітекторів України. Значна частина даної праці присвячена аналізу архітектурної спадщини з точки зору історії та традиції українського народу, характерних рис національного стилю в архітектурі, у тому числі проектуванню сакральних об'єктів та комплексів. Однак, про що варто зазначити, значний масив даних про сакральну архітектуру Тернопільської області не був висвітлений, важливі пам'ятки сакрального мистецтва не були дослідженими.

Вираження традицій та національної ідентичності в сакральній українській архітектурі лягло в основу напрацювань ряду науковців, серед яких: Б. Черкес, С. Лінда, М. Бевз, М. Обідняк та інші.

Архітектурний аналіз формування, розвитку та збереження пам'яток архітектурної та містобудівної спадщини об'єктів релігійного призначення здійснювали: Є. Вудзинський, В. Вуйцик, О. Годованюк, М. Дьоміна та деякі інші.

Питання втрачених та відновлених пам'яток сакральної архітектури різних конфесій різних регіонів України, у тому числі Тернопільщини, висвітлено в монографії В. Вечерського (2001). Важливою дослідницькою працею дослідження сакральної архітектури є також «Каталог існуючих дерев'яних церков України всі українських етнічних земель» за редакцією В. Слободяна.

Безпосередньо питаннями архітектури сакральних об'єктів та релігійних комплексів Тернопілля займалися О. Годованюк, В. Вечерський та О. Лесик. Важливе значення мають також книга «Василіанський монастирі України: Галичина та Закарпаття» (2017), праці В. Вуйцика, Р. Підставки, О. Рибчинського, А. Рудницького тощо.

Фортифікаційна функція храмів Тернопільської області лягла в основу напрацювань В. Вечерського, О. Рибчинського, М. Хохонь, О. Пламеницької та інших.

Особливості архітектури сакральних споруд окремих етнічних груп, які проживали на території Тернопільського регіону, висвітлені у дослідженнях О. Бойка «Синагоги України» (1908). У названій публікації досліджена та описана значна кількість єврейських храмів Тернопілля. Історія та традиції спорудження вірменських храмів України, у тому числі тих, які знаходяться у вірменських колоніях, які існували в Язловці, Бучачі, Бережанах, Сатанові та інших містечках, висвітлена у монографії М. Арсенян (2019).

Творчість сучасних архітекторів, що працюють в Тернопільській області, досліджували: Н. Дацюк, В. Дячок, О. Дячок та Б. Черкес.

Важливу роль у дослідженні сакральних просторів відіграли напрацювання сучасних мистецтвознавців. Серед таких варто назвати: Д. Кравчич, В. Овсійчук, С. Черепанову. Названі автори у тритомному виданні «Українське мистецтво» провели аналіз історичного розвитку художніх стилів в архітектурі, скульптурі та малярстві, висвітлили поєднання національних традицій в мистецтві з Європейським досвідом та тенденціями.

Релігійно-культурна діяльність монастирів Галичини, традиції іконографії, формування та ідеологічні впливи монастирських ідей на формування культурно-естетичних просторів національного стилю церковного будівництва, досліджувалися мистецтвознавцем О. Чуйко. Н. Урсу проводила дослідження архітектури та організації внутрішнього простору домініканського храму Західної Європи, а М. Станкевич свої дослідження присвятив опису оборонним, сакральним та світським пам'яткам Бучацького краю.

Релігійні комплекси та об'єкти Тернопільщини в історії української культури, особливості церковного життя та значення церкви у житті України досліджувалися краєзнавцями С. Лук'яненко, О. Новаком, І. Дудою, Б. Мельничуком, Я. Стоцьким, Г. Чернихівським тощо.

РОЗДІЛ 2

КОМПЛЕКСНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ БУДІВНИЦТВА ХРАМОВИХ ОБ'ЄКТІВ ТА КОМПЛЕКСІВ

2.1 Роль сакральних споруд в ідентифікації міст

В останні десятиліття тема релігії знову повернулася до публічного дискурсу. Після закінчення табу епохи Просвітництва – а релігія, безсумнівно, була таким табу – після зміни ключового поняття з «суспільства» на «культуру» та після закінчення політичного антагонізму, релігія знову стала актуальною темою.

Відродилася увага і до релігійних споруд, які почали масово будуватися та реконструюватись. Таке відродження пов'язане також зі зверненням до давніх традицій, які пристосовуються до сучасних умов та зазнавали відповідних змін. У християнській традиції мова часто ведеться про концепцію «християнського міста». Зрозуміло, що поняття «християнське місто» не слід сприймати буквально. Так само, як до імператора Костянтина не було такого поняття, як «язичницьке» місто, немає сенсу говорити про «християнське» місто після нього. Тому ця назва може стосуватися лише певних будівельних комплексів, які служили релігійним цілям і які завжди являли собою лише частину великого архітектурного організму міста. Те ж саме має стосуватися зображень міст, які, припускаючи, що вони є зображеннями реальних міст, тепер можуть показувати знамениті церкви, монастирі чи меморіальні будівлі замість храмів між світськими будівлями. Однак, щоб мати змогу детально відобразити таку зміну, необхідно використати для порівняння старіші зображення міста [9, с. 1287].

Проте порівняльний рекурс також неминучий, якщо хтось хоче відстежити образ «християнського» міста на більш абстрактному рівні. Наприклад, Іоанн з Патмосу та Августин мають бачення ідеальної спільноти, зовнішня міська форма якої відображає основні структури космічного порядку: квадрат, коло, вулиці, що перетинаються під прямим кутом, та інші подібні ідеальні форми. Але ідеї такого роду також давно були домівкою в до- та нехристиянському мисленні. Досить згадати Платона, згадати ключове слово «Атлантида» або згадати план планування великої кількості римських колоній, який максимально наблизився до ідеалу. З погляду християнина на світ, це щонайбільше Єрусалим, який можна назвати

«християнським містом» серед земних міст. Розташований для нього в «середині світу», він має, принаймні на деяких середньовічних картах, ідеальний круговий план, розділений навпіл дорожнім хрестом. Але ця картина ідеального християнського міста також є адаптацією давніших, дохристиянських ідей, як легко побачити в порівнянні із зображенням Риму в «Tabula Peutingeriana» (рис. 1).

Рис. 1. Відень, Національна бібліотека, «Tabula Peutingeriana», деталь, зображення міста Рим; середньовічна копія версії V ст.(?).

Це друге міркування також призводить до розуміння того, що особливості пізньоантичних зображень міст, особливо якщо хтось сподівається знайти специфічні християнські риси, можна зрозуміти лише на тлі та в порівнянні з давнішими зразками. Дослідження спочатку показує, що всі старіші формальні можливості зображення міст також можна знайти в пізній античності: персоніфікація та герб, піктограма, а також топографічне майже реалістичне зображення («план міста»). Ці різні форми представництва зустрічаються окремо, але також можуть поєднуватися одна з одною в залежності від поставленої мети.

Ця спроба, з іншого боку, могла б пояснити форму та викладення окремих зображень міста насамперед із загального тематичного контексту. Але перш за все зроблено спробу ближче визначити форму та функцію піктограми міста та її окремих елементів. У переважній більшості прикладів цю піктограму не слід розуміти як зменшене або абстрактне зображення окремого міста з конкретними будівлями; Швидше, це майже завжди графічний шифр, що складається з різних

шаблонних елементів. Ці декорації можна порівняти з простими образотворчими символами: вони є носіями системи візуальної комунікації. Хоча зміст ізольованої сценки зазвичай є дуже загальним, завдяки своїй мобільності та адаптивності він все ж підходить як носій диференційованих, складних повідомлень. Для цього є дві можливості: у поєднанні різних декорацій для формування нового графічного контексту окремі елементи цих елементів утворюють «рядки символів» (рис. 3 та 5). Різна композиція в кожному випадку, а також акцент на «знаку» за допомогою величини його значення дають змогу підкреслити певні окремі твердження в цих складних піктограмах (рис. 2).

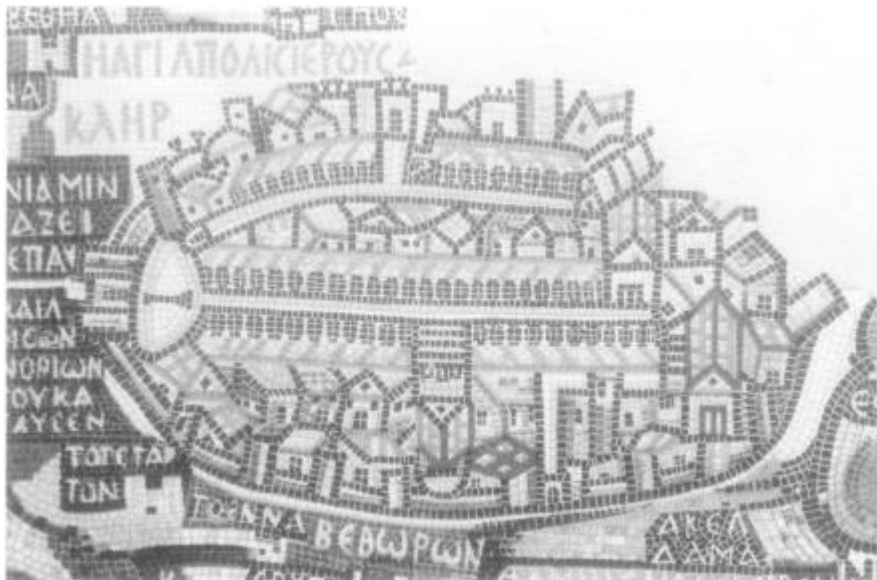

Рис. 2. Мадаба, церква, підлогова мозаїка, деталь, «Єрусалим»; 2-га половина 6 ст. [3]

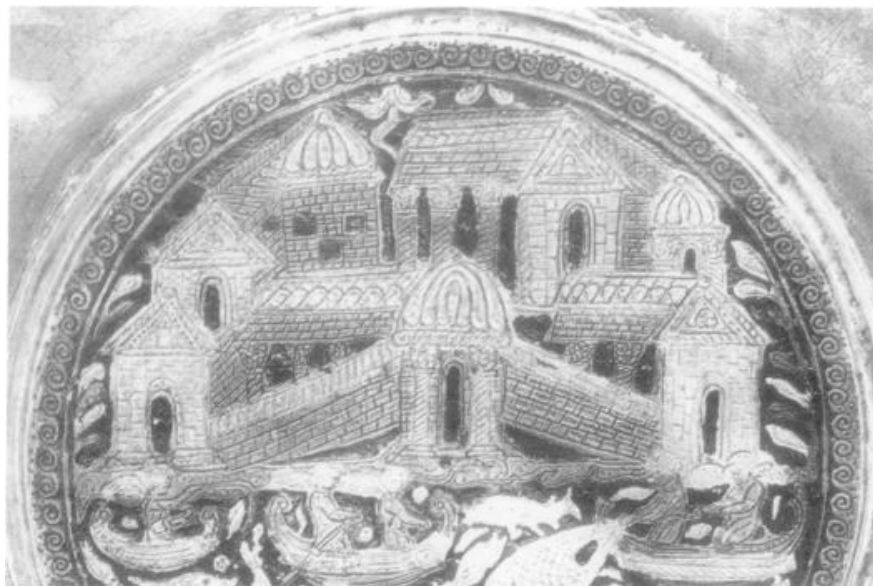

Рис. 3. Кайзераугст, Римський музей, кругла срібна пластина, центральний медальйон, деталь, приморське поселення; 4 століття [9, с. 1297]

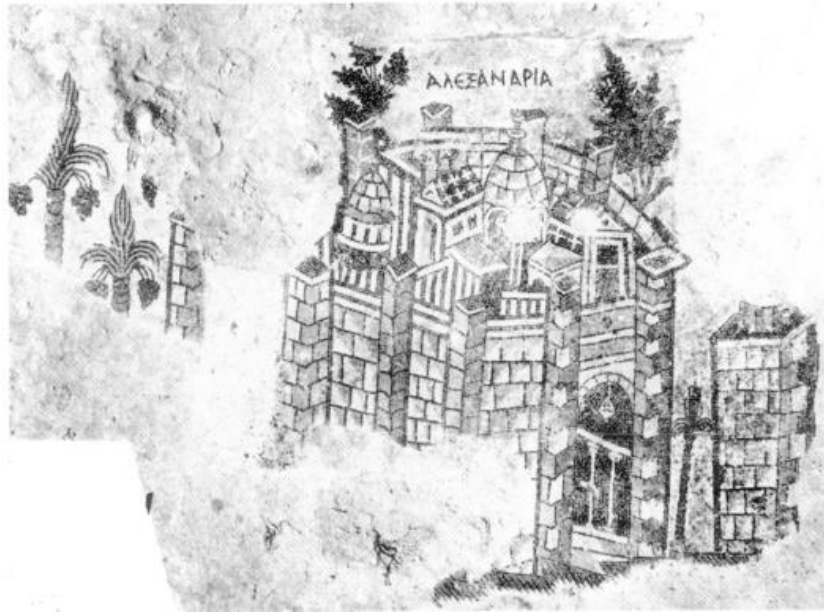

Рис. 4. Гераза, Х. Іоаннес, підлогова мозаїка, деталь, «Александрія»; Листопад 531 [16, с. 67]

Рис. 5. Хадіта, каплиця, підлогова мозаїка, деталь, «Єгипет»; 2-га половина 6 століття [2, с. 11]

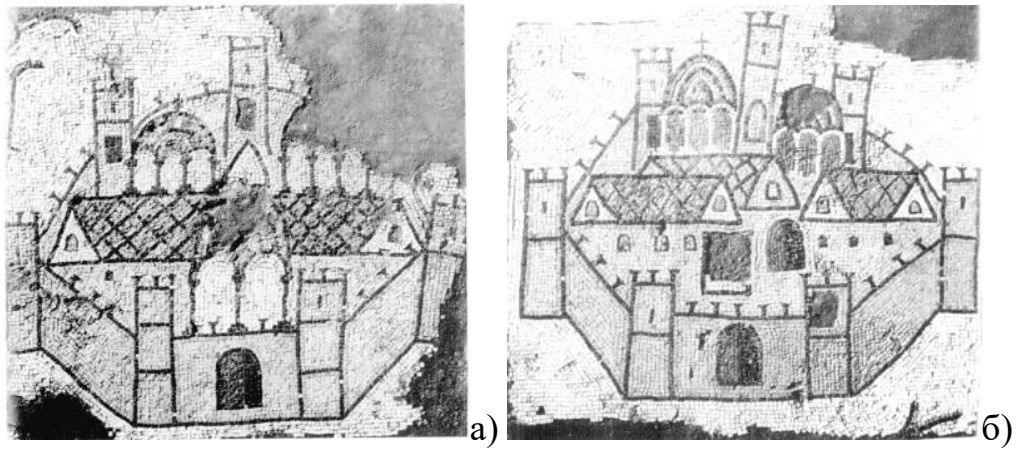

Рис. 6. Крібет ель-Самра, Х. Йоганнес, центральний напис, мозаїчна підлога, уривки; 634-626: а) осесиметричний б) вільне групування основних шрифтів або їх частин [18, с. 64]

Однак рухливу деталь, подібну до шифру, також можна виділити та інтегрувати в повторення або сітку системи орнаменту. Однак це не означає, що предметний мотив тепер виродився в простий орнамент. Скоріше дані формальні, внутрішні з'єднувальні лінії таких систем пропонують глядачеві водночас нову можливість асоціативним способом встановити кілька пов'язаних із змістом зв'язків між вставленими туди частинами, навіть еталонними системами.

Кілька комплектів, які використовуються в міських піктограмах пізньої античності, це, наприклад, печатки для «міської стіни», «храму» або «вежі». Ці печатки зазвичай мають характерні деталі, що сигналізують про загальні основні риси: «міська стіна» має ворота, вежі, зубці; «храм» можна впізнати за двосхилим фасадом, прикрашеним колонами, і – часто – за подіумом зі сходами. На додаток до таких печаток, які є відносно специфічними за своїм значенням, у зображеннях міст є також ті, що показують лише форми забудови найзагальнішого типу, такі як «будинок із двосхилим і двосхилим дахом» або «поворотна будівля». з куполом» (рис. 3-6). Печатки цього типу набувають більш індивідуального значення лише через характерні деталі, через поєднання з іншими печатками, через загальний образотворчий контекст, але насамперед через написи.

Таким чином, «фронтонний будинок» може представляти храм Аполлона поблизу Антіохії (рис. 1) або базиліку біля могили Христа (рис. 2), або «ротонда» може представляти ротонду Анастасіса в Єрусалимі (рис. 2). Однак значення печаток, вказаних таким чином у таких пам'ятках, як «Tabula Peutingeriana» або

«Мозаїчна карта Мадаби», не можна перенести на інші пам'ятки: те, що є правильним для однієї пам'ятки, не обов'язково стосується другої. Немає загальноприйнятого пізньоантичного правила передачі інформації за допомогою графічних знаків, яке б визначало особливе значення окремих печаток або комбінацій печаток. Їхнє конкретне твердження можна визначити лише з контексту відповідного зображення.

У всіх трьох тематичних областях, які ми вибрали, є «християнізовані» репрезентації міста, які представлені через релігійні комплекси.

I. *Orbis pictus* : у «*Tabula Peutingeriana*» Рим отримує атрибут у формі основного шифру «*Gable House*», який має напис *Ad Sanctum Petrum*. (Рис. 4). На мозаїчній карті Мадаби загальна форма Єрусалиму, яка в іншому випадку близька до реальності, змінена таким чином, що базиліка з ротондою Анастасіса тепер виглядає в центрі міста. Групування основних будівель цього ансамблю відтворено Ротондою. Групування основних споруд цього ансамблю реконструюється за основними шифрами «фронтонний будинок» і «будівля під дахом». У написі Єрусалим вказано «Святе місто» (рис. 2).

II. *Terra tanque* та ландшафт Нілу: у цій тематичній області є зображення міст, наприклад, мозаїчні підлоги в Герасі та Хірбет-ес-Самрі, які містять основний шифр «купольна кругла будівля», за допомогою якого ці круглі будівлі можуть бути увінчані хрестами (рис. 6).

III. *Profectio* та *Adventus*: тут також можна знайти приклади зображень міст, які містять християнські мотиви. Христос з'являється в тимпані міської брами Равенни в настінних мозаїках *S. Apollinare nuovo*/Равенна; Хрести прикрашають воїнів у «Палаціумі» Теодоріха. Головна сцена подій, що відбуваються в Салоніках, яку можна впізнати на фресці «Х. Деметрія», вписана як «Стадіон-Церква».

Різні форми репрезентації, а також багаточисельність висловлювань пізньоантичних зображень міст можна лише приблизно осягнути, якщо їхнє дослідження розпочнеться з вищого тематичного та функціонального контекстів відповідних пам'яток. Це стосується і християнських мотивів, які тут зустрічаються.

2.2 Релігійні комплекси світу

Окрім представлення міста як комплексу релігійних споруд (будівництво міст за канонічними правилами), релігійні комплекси мають також самостійне значення.

1. Церква Святого Петра є однією з найстаріших церков у християнстві і безповоротно асоціюється з утвердженням влади. Християнська символічна конструкція та демонстрація влади сучасними папами, завжди в полі напруги між релігійним спогляданням і зовнішнім виглядом.

Детальний огляд великої базиліки, купола та склепу дає змогу добре зрозуміти тисячолітню історію будівництва комплексу «ad vaticanum».

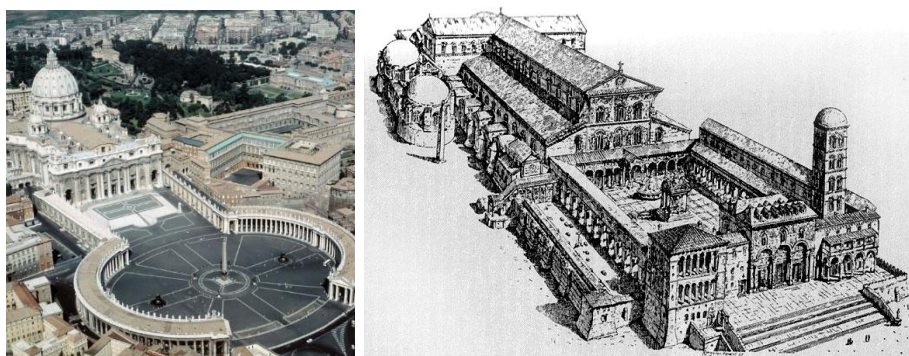

Рис. 7. Церква Святого Петра а) зйомка з повітря; б) давнє зображення [10]

2. «Спільна церква»

Особливим випадком є Базиліка Святого Віта, яка була побудована одна біля одної, і Євангельська церква в Ельвангені, які з 1997 року структурно з'єднані дверима, які були знову відчинені, Екуменічними воротами.

Рис. 8. Фото з'єднаних Базиліки Святого Віта і Євангельської церкви в Ельвангені [5]

3. Каплиця Святого Георгія (Віндзорський замок)

Каплиця Святого Георгія – колегіальна церква у Віндзорському замку у Великобританії. Вважається одним із головних творів перпендикулярного стилю. Як «Вільна каплиця Короля», це власна церква британського монарха, яка служить каплицею Ордену Підв'язки та місцем поховання для численних членів королівської родини. Крім того, в каплиці проходили численні вінчання і хрещення членів королівської сім'ї.

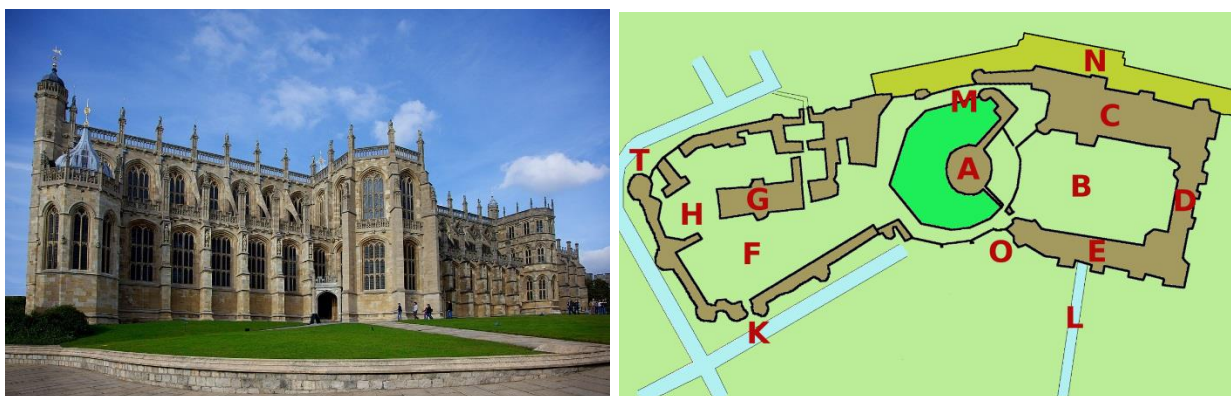

Рис. 9. а) фото з південної сторони Каплиця Святого Георгія, Віндзорський замок; б) План Віндзорського замку: А: Кругла вежа (фортеця) В: Верхній двір («Квадрат») С: Державні апартаменти D: Приватні апартаменти Е: Південне крило F: Нижній двір G: Каплиця Святого Георгія Н: Підкований монастир (Підковоподібний монастир) К: Ворота короля Генріха VIII (Головний вхід) L: Довга прогулянка М: Нормандські ворота N: Північна тераса Е : Вежа Едуарда III Т: Годинникова вежа (Curfew Tower)

4. Вестмінстерське абатство

Вестмінстерське абатство (Колегіальна церква Святого Петра, Вестмінстер) – церковний комплекс в Лондоні. Він розташований у місті Вестмінстер на захід від Вестмінстерського палацу (не слід плутати з римо-католицьким Вестмінстерським собором).

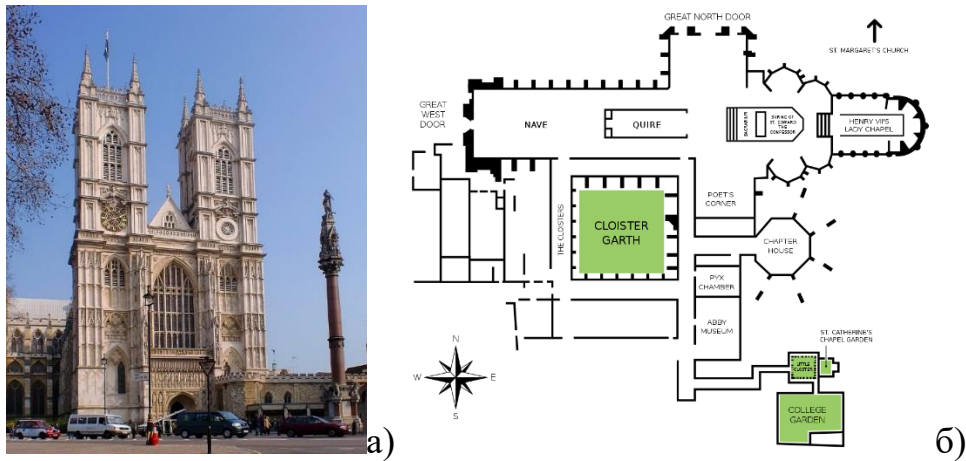

Рис. 10. а) фото західного фасаду; б) актуальний архітектурний план Вестмінстерського абатства [24]

5. Собор Святих Хусто і Пастора (Алькала-де-Енарес)

Собор-магістраль святих Хусто і Пастора – кафедральна церква католицького культу, присвячена святим Хусто і Пастору. Він розташований у центральному районі Алькала-де-Енарес (спільнота Мадрида, Іспанія), на площі Пласа-де-лос-Сантос-Ніньос .

Кафедральний собор є головним храмом єпархії Алькала-де-Енарес, резиденцією єпископа, а також кафедральним собором. Він датується 1514 роком і виконаний у вираженому елизаветинському готичному стилі. Він, разом із церквою Сан-Педро-де-Левен (Бельгія), є єдиним храмом у світі, який має титул Магістральної Церкви, що означало, що всі його каноніки повинні бути докторами богослов'я.

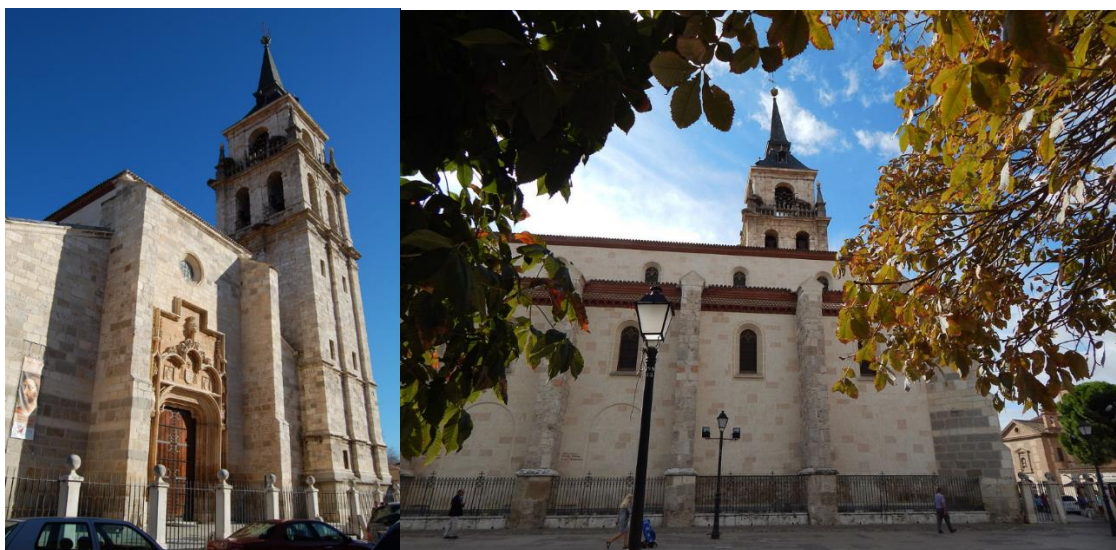

Рис. 11. Фасади собору Святого Юста і Святого Пастора в Алькала-де-Енарес (Спільнота Мадрида, Іспанія)

б. Королівська базиліка Святого Франциска Великого

Королівська базиліка Сан-Франциско-ель-Гранде, офіційна назва Базиліка Богоматері Ангелів, — католицька церква в Мадриді , в районі Паласіо , в історичному центрі іспанської столиці. Він головує над західною стороною Пласа-де-Сан-Франциско , утвореної перетином вулиць Калле Байлен і Каррера-де-Сан-Франциско. Це частина францисканського монастиря Ісуса і Марії, заснованого на початку 13 століття на зниклому скиті, присвяченому святій Марії.

Рис. 12. а) Зображення церкви та монастиря Сан-Франциско-ель-Гранде, 1830 рік. Топографічна модель Мадрида, створена інженером Леоном Гіль де Паласіо б) головний фасад [13].

Базиліка була побудована в неокласичному стилі в другій половині XVIII століття за проектом Франциско Кабезаса, розробленого Антоніо Пльо і завершеного Франческо Сабатіні. Будівля виділяється своїм куполом, який вважається третім за діаметром і круглим планом поверху в християнському світі. Базиліка Сан-Франциско-ель-Гранде має центральний і круглий план із вестибюлем і апсидою. Дах завершується великим куполом та шістьма малими куполами, які оточують основу будівлі з півночі та півдня. Ці елементи знаходять відповідність у внутрішньому просторі храму, що складається з широкої ротонди та шести невеликих прилеглих каплиць (по три з кожного боку). Головна каплиця встановлена в апсиді і очолює весь комплекс. Конструкційні матеріали поєднують гранітний тесаний камінь, який використовується переважно в головному фасаді, та оштукатурену цеглу. У будівлі Сан-Франциско-ель-Гранде знаходиться музей, який складається з 51 картини (з численними депозитами з музею Прадо), серед

інших художніх творів. Іншими прибудовами є притвор та ризниця. Перший був укомплектований деякими елементами з лавок Cartuja de Santa María de El Paular до моменту його перенесення до цього монастиря в 2003 році. У другій кімнаті оздоблення відповідає останній третині 19 століття. Обидва мають гарні різьблені лавки, а їх художнє оформлення виконано Марсело Контрерасом. Нарешті, ми згадаємо Будинок Капітула, оздоблення стелі якого також було замовлено Марсело Контрерасом і в якому зберігаються роботи Сурбарана (Взаємовідносини жебраків) і Алонсо Кано.

Сан-Франциско-ель-Гранде є частиною монастирського комплексу, де, окрім храму, виділяються інші споруди, що становлять історико-мистецький інтерес. Однією з найважливіших є каплиця Санто-Крісто-де-лос-Долорес для Преподобного Третього Ордену Сан-Франциско, розташована в сусідній будівлі, поруч із північним фасадом базиліки. Він був побудований між 1662 і 1668 роками за проектом архітектора Франциско Баутіста, який співпрацював з художником і скульптором Себастьяном де Еррера. Будівля складається з поздовжньої нави, яка в кінці проходить через пресвітерію, де встановлено головний вітвар. Покрівля вирішена гранчастим склепінням і маківкою на антенфах.

Рис. 13. Ліворуч: Каплиця Скорботи, праворуч, і Сан-Франциско-ель-Гранде. У центрі: дахи обох пам'ятників зі шпилем праворуч. Праворуч: галерея доступу до каплиці, праворуч святий Франциск Великий (Фото: К. Кабальєро) [7]

У 2007 році була урочисто відкрита La Dalieda de San Francisco (La Dalieda de San Francisco), яка простягається на південь від базиліки, де в середні віки розташовувався монастир, на якому зараз стоїть храм. Він має площу 4384 м² і складається з різних клумб з насадженнями жоржин. Його очолює скульптурна група Сан-Ісідро, робота Сантьяго Коста, яка раніше була встановлена у фонтані Хуана де Вільянуєва (1952).

Далієда де Сан-Франциско – ботанічний сад, що спеціалізується на жоржинах, площею 4400 м², розташований у Мадриді (Іспанія).

Рис. 14. а) скульптура «Сон Сан Ісідро», Сантьяго Коста, 1952 рік; б) Парк поруч із Dalieda de San Francisco [8].

Невеликий парк розташований у красивому місці в старому Мадриді, і його периметр обмежений на одному з флангів стіною церкви Базиліки Сан-Франциско-ель-Гранде, а з другого – землею, яка колись була стіною Арабської оборонної цитаделі. Він знаходиться недалеко від іншого символічного місця, комплексу, який об'єднує Королівський палац і собор Альмудена, які займають місце, на якому спочатку стояв Мадридський Алькасар, оборонна споруда, яка з часом перетворилася на палац і резиденцію Корони до її знищення під час пожежі 1734 року.

На захід від будівлі розташований парк Ла-Корніса, який тягнеться до Ла-Альмудена. За кілька метрів розташована штаб-квартира Церковного університету Сан-Дамасо. Парк має дві добре диференційовані секції. У його північній частині знаходиться площа Габріеля Міро та садові ділянки, закладені на існуючих набережних поруч із віадуктом Сеговія. У його південній частині сади називаються «Parque de la Cornisa», названі через те, що вони розташовані на краю ущелини, яка виходить на західні фасади монументальних комплексів Королівської базиліки Сан-Франциско-ель-Гранде, Церковного університету Сан-Дамасо та Соборної церкви.

а)

б)

в)

г)

Рис. 15. а) Неомудехарський фасад Соборної семінарії Мадрида, з боку вулиці Беатріс Галіндо, один із входів до садів Лас Вістїллас. Будівля стоїть на місці палацу герцогів Осуни [11]; б) Las Vistillas Gardens (червень 2011) [15]; в) Las Vistillas Gardens (Січень 2021) [14]; г) Пам'ятник Рамону Гомесу де ла Серна, робота Енріке Переса Комендадора, урочисто відкрита в 1972 році, у північній частині садів [17]

7. Базиліка Святого Франциска Ассізького

Базиліка Святого Франциска Ассізького (італ . Basilica di San Francesco d'Assisi; лат . Basilica Sancti Francisci Assisiensis) – головна церква римо-католицького ордену братів менших конвентуальних в Ассізі , місті в регіоні

Умбрія в центральній Італії , де народився і помер святий Франциск . Це мала папська базиліка і одне з найважливіших місць християнського паломництва в Італії. З монастирем, що його супроводжує, Sacro Convento, базиліка є відмінним орієнтиром для тих, хто наближається до Ассізі. З 2000 року він є об'єктом Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Базиліка, будівництво якої було розпочато в 1228 році, побудовано на схилі пагорба і складається з двох церков (відомих як Верхня церква та Нижня церква) і крипти , де поховані останки святого. Інтер'єр Верхньої церкви є важливим раннім прикладом готичного стилю в Італії. Верхня та Нижня церкви прикрашені фресками численних пізньосередньовічних художників римської та тосканської шкіл, а також включають роботи Чімабуе, Джотто, Сімоні Мартіні, П'єтро Лоренцетті та, можливо, П'єтро Кавалліні.

а)

б)

в)

г)

Рис. 16. а) Ассізі, Сан-Франческо; б) Папська базиліка Святого Франциска Ассізького знизу; в) Загальний вигляд; г) Передня частина базиліки [4]

8. Храм Путоцзунчен [19]

Рис. 17. Загальний вигляд храмового комплексу

Храм Путоцзунчен (*chunzin dainbaiza railhakang*), провінція Хебей, Китай – буддистський храмовий комплекс епохи династії Цін, побудований між 1767 і 1771 роками під час правління імператора Цяньлун (1735–1796). Він розташований поблизу гірського курорту Ченде, що на південь від Putuo Zongcheng. Разом із не менш відомим храмом Пунін, це один із восьми зовнішніх храмів Ченде. Храм був побудований за зразком тибетського палацу Потала, резиденції Далай-лами, побудованої століттям раніше. Оскільки він був побудований за зразком палацу Потала, храм являє собою злиття китайського та тибетського архітектурних стилів. Храмовий комплекс займає площу близько 220 000 квадратних метрів (2 400 000 квадратних футів), що робить його одним із найбільших у Китаї. Багато його залів і павільйонів прикрашені мідними та золотими черепичними дахами, що додає пишноти території.

Палден Лхамо. Широко відомий як Luozhi Tianwang, це Дхармапала в буддизмі. Знадобилося 6400 робочих днів, щоб створити Будду заввишки близько двох метрів. Легенда свідчить, що він може виганяти зло для маси кожного Нового року. Виглядаючи люто, Палден Лхамо є рідкісною фігурою Будди в Китаї.

Ванфагуй. Розташований у центрі Дахунтай, це головний зал храму Путо Цзунчен. Його карнизи вкриті лускою позолоченою мідною плиткою, а хребти прикрашені цимовою позолоченою плиткою. Оточений триповерховими будівлями, зовнішні стіни яких будуються, зал призначений для богослужінь.

Гірські ворота. Орієнтовані на південь, вони складаються з фортифікаційних споруд тибетського стилю та п'ятигребневих залів ханьського стилю. Укріплення має муровану конструкцію, на якій споруджено п'ятигранний зал. Перед гірськими воротами тут вартує пара кам'яних левів. На північній стороні видно павільйон з

табличками, де три таблички, на яких записано, як плем'я Туерхуте повернулося на батьківщину, були написані чотирма мовами, а саме маньчжурською, монгольською, мовою Занг і китайською. На півночі від павільйону розташовано п'ять пагод, які базуються на парапетах. Зі сходу на захід чорні, білі, жовті, зелені та червоні символи релігійної секти.

Рис. 18. Гірські ворота

Комплекс Байтай. На півдні Dahongtai ще тридцять Vaitai розташовані у формі Х і розділені на різні види для різних функцій. Як правило, це плоскі дво- або триповерхові будівлі з червоними фальшивими вікнами, дахом з кольорової глазури. Деякі використовуються як кімнати для ченців, деякі як зали для поклоніння Будді, деякі як дзвіниці, деякі розміщені з дагобами, деякі просто для прикраси.

Дахонгтай. Розташований позаду храму Путоу Цзунчен, Дахонгтай займає найвище місце серед усіх. Займаючи площу 10 300 квадратних метрів, він виглядає ще більшим завдяки своєму розташуванню над декількома комплексами архітектури. Його передня основа має сімнадцять метрів у висоту. На південному сході Байтай знаходиться зал Majuī Shengjing Hall, а на заході – Павільйон тисячі Будд. На сході знаходиться подвір'я Яба, у якому перебували ченці, коли імператор йшов молитися.

Рис. 19. Дахонгтай

Будівельний комплекс Донг. Орієнтований на схід, комплекс із подвійними карнизами, покритими лускою мідною черепицею, має три поверхи. Будівлі в північно-західному куті призначені для прикраси. Коли ви заходите на територію комплексу, в першу чергу впадає в очі емальована пагода Бодхі, укріплена фігурою Майтреї посередині та обладнана вівтарем і ширмою навколо. Інші статуї, як-от Шак'ямуні, Цонкха-па та Далай, є в полі зору, живі та вишукані.

Палац Ванфагуйї. Палац Wanfaguiyi є місцем проведення церемонії або мітингу храму. Будучи головним палацом храму Путоу Цзунчен, палац Ванфагуйї ховається серед комплексу Дахонгтай, його вершина постійно виділяється та блищить. Нижня частина палацу оточена будівельним комплексом, сонце майже не освітлює її, що робить палац урочистим і суворим. Це перлина релігійної архітектури Китаю.

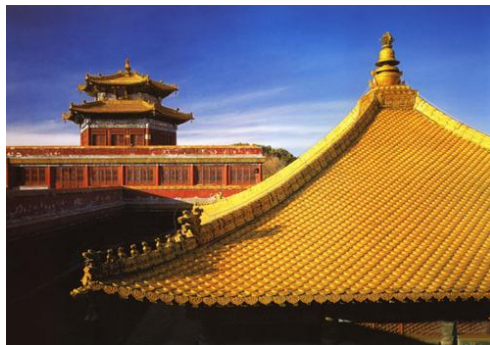

Рис. 20. Палац Ванфагуйї

2.3 Вітчизняний досвід спорудження сакральних об'єктів та комплексів

1. Комплекс будівель Луцького братства

Комплекс будівель Луцького братства — історико-архітектурний будівельний ансамбль Луцького братства Чесного Хреста в українському місті Луцьку, який складається з Хрестовоздвиженської церкви та монастиря. Цей комплекс розташований на межі двох площ: Братського мосту та площі Ринок.

Братський комплекс був побудований в 1630-1640 роках. Довгий час він був політичним центром православної громади Волинської області, але в XVII-XVIII ст. Братство розпалося в 19 столітті. У 19 столітті костел був майже повністю зруйнований. З радянських часів збереглася лише вівтарна частина колишнього великого храму з прямокутною прибудовою. Сьогодні монастир частково використовується як житловий простір, церква відреставрована і знаходиться у розпорядженні Волинського братства апостола Андрія, яке є спадкоємцем Луцького Хрестовоздвиженського братства.

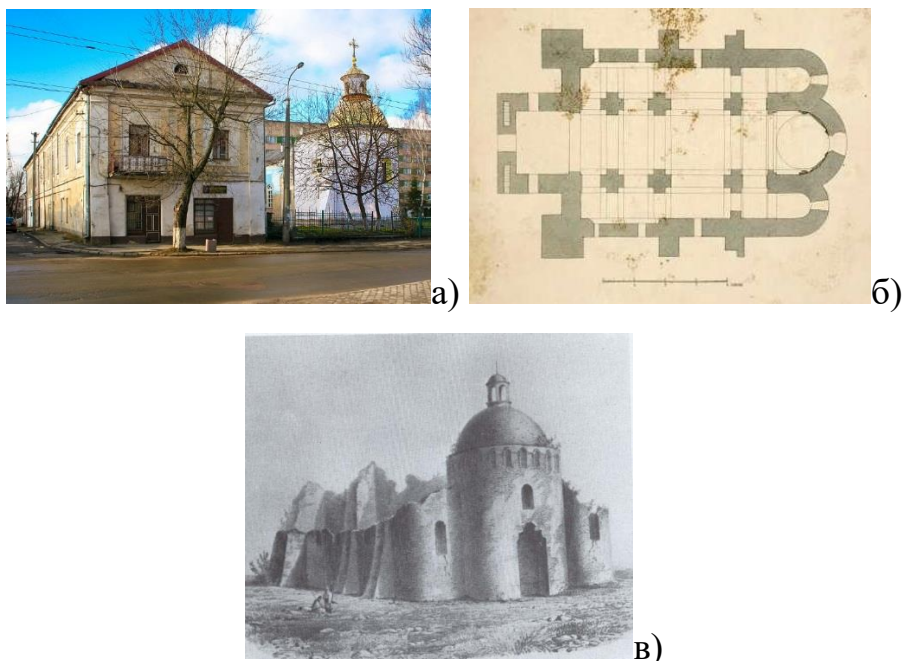

Рис. 21. Комплекс будівель Луцького братства: а) Церква і монастир Луцького Православного Братства Господнього Хреста [53]; б) Площина церкви Луцького Православного Братства Господнього Хреста [23]; в) Церква Луцького Православного Братства Істинного Хреста XIX ст. [49]

2. Архітектурний комплекс фемного преторію у візантійському Херсоні

Він був побудований наприкінці 9 - на початку 10 століття Комплекс будівель включав подвійну будівлю з вісьмома кімнатами та внутрішнім двориком між ними, вхід до якого, забезпечений залізними воротами (πόρται σιδηραῖ), був над рівнем моря. Перед брамою, можливо, були одна або дві другорядні скульптури лева на постаменті. Відомості про те, що вони володіють Резиденція стратега підданого, яка зазвичай включала скарбницю, квартиру для воїнів, суд і в'язницю. Зі сходу приєднувався комплекс збудованого дещо пізніше, не раніше початку X ст., базилікального, майже квадратного, трибанного храму з трьома апсидами. Ймовірно, він служив як церква-гамізон і був прикрашений чудовими блоками мармуру та мозаїки. Вона височіла над іншими одноповерховими будівлями і була архітектурною домінантою всього комплексу. З півдня до східної стіни примикав прямокутний баптистерій першої половини X ст.. Знахідка свідчить про те, що херсоніти продовжували здійснювати обряди хрещення як у церквах, так і на спеціальних місцях хрещення. Поряд з нею, на південь за квадратом на нижчій терасі від подвійної будівлі, була велика одноповерхова окрема будівля, яка, ймовірно, також належала до ансамблю преторію. Весь комплекс будівель проіснував до кінця XI початку XII ст. [42; 47].

3. Покровський жіночий монастир УПЦ (Київ)

Монастир Покрови і Покрови Пресвятої Богородиці (укр. Покровський монастир Pokrowskyj monastyr) – жіночий монастир Української Православної Церкви в Шевченківському районі столиці України Києва. Збудований у 1889 році (не плутати з Голосіївським чоловічим монастирем Покрови і Покрови Пресвятої Богородиці в Києві, який існував з XVII до початку XX століття). Монастир було закрито в 1923 році, а п'ять монастирських церков, збудованих у 1889-1897 роках, були зруйновані за радянських часів. У жовтні 1941 року монастир відновлено [27, с. 133].

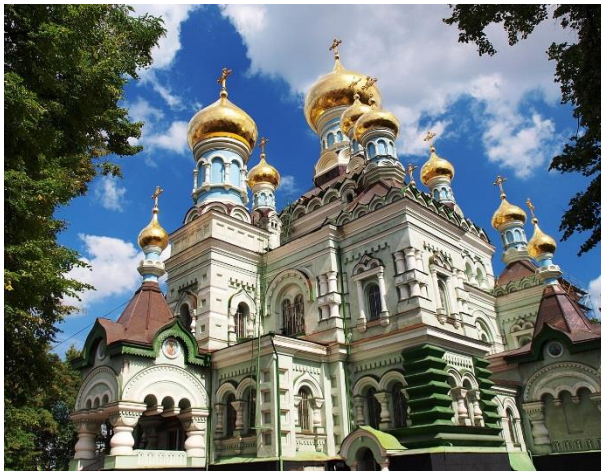

Рис. 22. а) Свято-Миколаївський собор Покровського жіночого монастиря [44]; б) Церква на території монастиря [54]

4. Троїцький собор (Луцьк)

Троїцький собор, спочатку костел римо-католицького монастиря Святого Бернара, є національною пам'яткою України. Знаходиться на Театральному майдані Луцька. З 1721 року засновано монастир ордену Святого Бернара. Монастирський костел був завершений у 1789 році під керівництвом архітектора Павла Гіжицького. У другій половині ХІХ століття комплекс відібрали у бернардинів і передали православної громаді Луцька. У 1870-х роках церкву переробили, добудувавши над нартексом дзвіницю та купол над переїздом. З 1880 року церква служила православним кафедральним собором, сьогодні Троїцький собор Української православної церкви Київського патріархату. У колишньому монастирі розташована бібліотека та невеликі магазини.

У плані монастир має підковоподібну форму, в центрі – церква. Ваше перехрестя знаходиться в центрі кривої цього півкола. Архітектуру передньої частини нинішнього собору було змінено з барокової на змішану бароково-класицистичну. Фасад залишився триповерховим. Вертикальні осі, декоровані пілястрами, розділяють головний фасад собору, де розташований вхід.

Окрім колон, у соборі є вісім невеликих віктарів, які розділяють центральну наву та бічні приділи. Для фресок характерні яскраві та сильні кольори, темних тонів практично немає. Дизайн інтер'єру включає як православний канон, так і католицькі елементи, такі як кафедра та місце для органу. У віктарі – позолочений

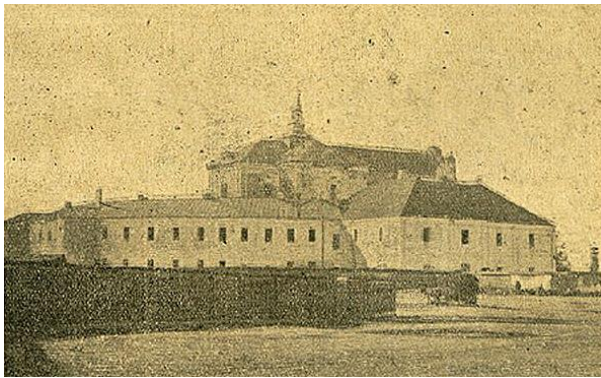
іконостас із дуба в псевдоруському стилі XIX ст. Царські двері складаються з двох частин з ажурним різьбленням.

а)

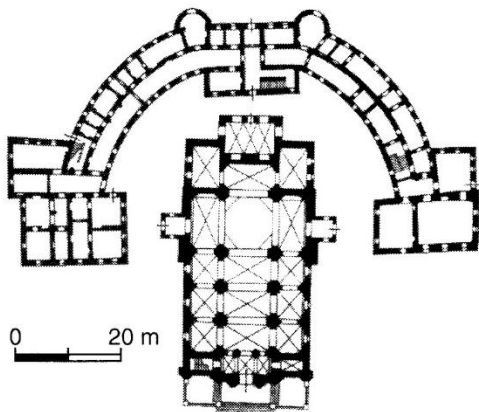
б)

в)

г)

д)

е)

є)

Рис. 23. а) Свято-Троїцький православний собор у Луцьку; б) Костел бернардинів в Луцьку до перебудови; в) Комплекс до перебудови. Фото 1870-х; г) Комплекс після перебудови (до 1920-х); д) План Бернардинського монастиря в Луцьку; е) Каплиця Скорботного Христа; є) Капличка і семінарія у 2010 [35]

5. Успенська церква (Львів)

Успенська церква – храмовий комплекс у Старому місті Львова. Він був побудований в основному між 1572 і 1629 роками в стилі ренесансу і сьогодні належить Православній Церкві України.

Структура церкви витримана у стилі італійського ренесансу, але на основі традицій українського будівництва: на осі захід-схід – тридільна і триверха, як основний тип українських дерев'яних церков, з півкруглою апсидою, що виступає в бік вул. Підвальної. Храм увінчують три бані з ліхтарями; центральна баня спочиває на підпружних арках, підтримуваних чотирма тосканськими колонами. У такій планувально-об'ємній структурі прослідковується злиття західної ренесансної та української будівельних традицій. Стіни розчленовані пілястрами, з арками вікон і плоскорізьбами на метопах, різьбленими одвірками північних і південних дверей, а на парусах угорі вирізьблені герби жертводавців. Пізніше була побудована каплиця Трьох Святителів (1590 р.). Вона простої конструкції: прямокутник з трьома банями, завершеними ліхтарями. Портал, прикрашений рельєфним орнаментом з виноградної лози, належить до архітектурних шедеврів Львова. Будову каплиці приписують Петрові Красовському.

а)

б)

Рис. 24. а) Успенська церква з вежею Корнякта (1572 р.) і костел (ліворуч з двома видимими куполами) вид зі сходу (праворуч бароковий купол Домініканського костелу) б) Каплиця Трьох Святителів – частина комплексу Успенської церкви у Львові, пам'ятка архітектури.

б. Софійський собор у Києві

Софійський собор у Києві, Україна, пам'ятка архітектури часів Київської Русі. Колишній собор є однією з найвідоміших визначних пам'яток міста та першим об'єктом спадщини в Україні, який разом із комплексом Києво-Печерського монастиря внесено до Списку всесвітньої спадщини. Окрім основної будівлі, собор включає ансамбль підтримкових споруд, таких як дзвіниця та будинок митрополита, трапезна, Братський будинок, Бурса (середня школа), Консисторія, Південна в'їзна вежа, Ворота Заборовського, Клітини, Монастирський трактир та Меморіальна стела бібліотеки Ярослава [32].

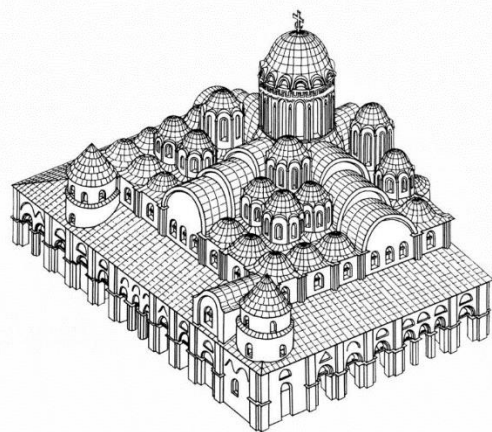
а)

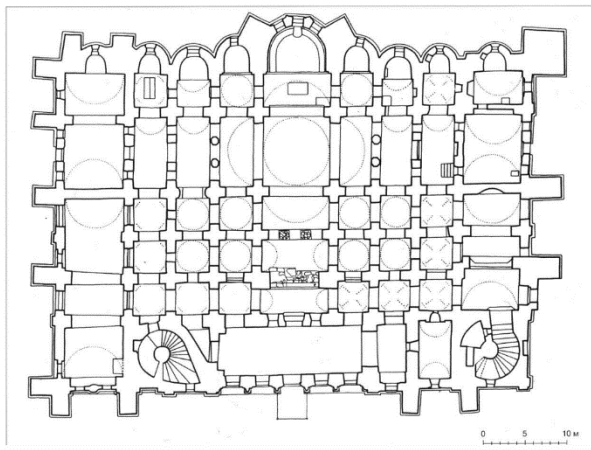
б)

в)

г)

д)

е)

Рис. 25. а)-б) Фото. Софійський собор у Києві; в) Фото будинку митрополита [32]; г) Реконструкція первісного вигляду Н. Логвин; д) План першого поверху; е) Західний фасад [21; 22; 36; 38, с. 97; 41; 48; 50].

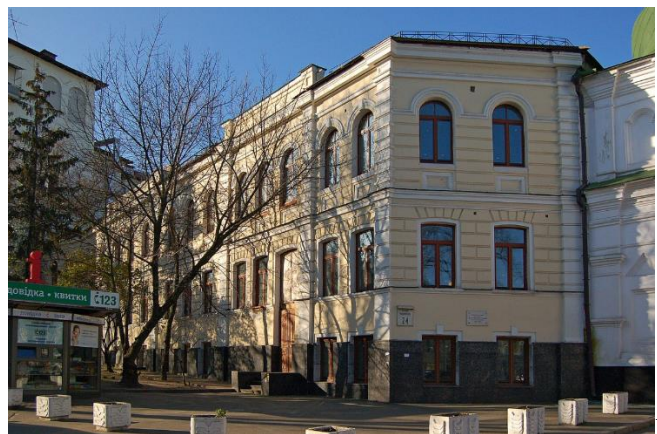
а)

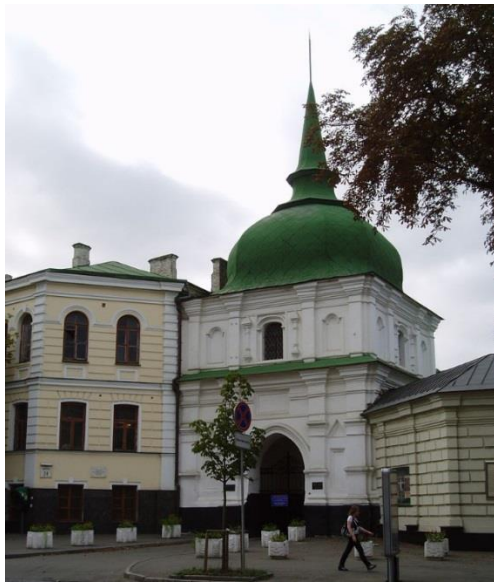
б)

в)

г)

д)

е)

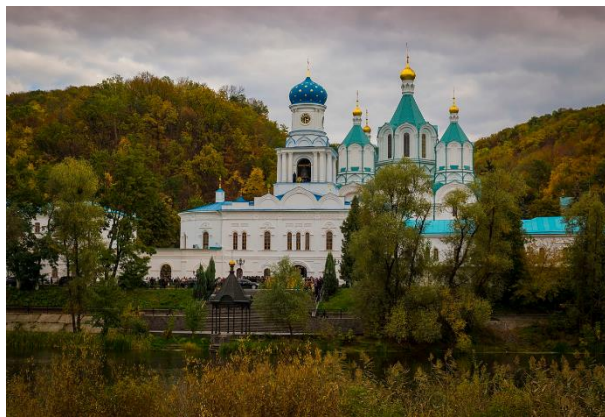
Рис. 26. а) Ворота Заборовського – західний (з боку Золотих воріт) парадний в'їзд до резиденції митрополитів Київських та всієї Русі на території Софійського собору в Києві; б) Дзвіниця Софійського собору – дзвіниця собору святої Софії у Києві, пам'ятка української архітектури в стилі українського (козацького) бароко [43]; в) Скитна церква Софійського монастиря (Трапезна церква Софійського монастиря) – колишня трапезна церква Софійського монастиря в Києві, пам'ятка архітектури в стилі українського бароко. Зараз використовується під виставкові зали Національного заповідника «Софія Київська» [51]; г) Фото. Консисторія [31, с. 1925]; д) Південна в'їзна вежа – південний в'їзд з боку Володимирської вулиці у Києві [40]; е) Братський корпус – будівля колишніх чернечих келій Софійського монастиря, торцевий фасад та західна дерев'яна галерея [37].

7. Свято-Успенська Святогірська лавра

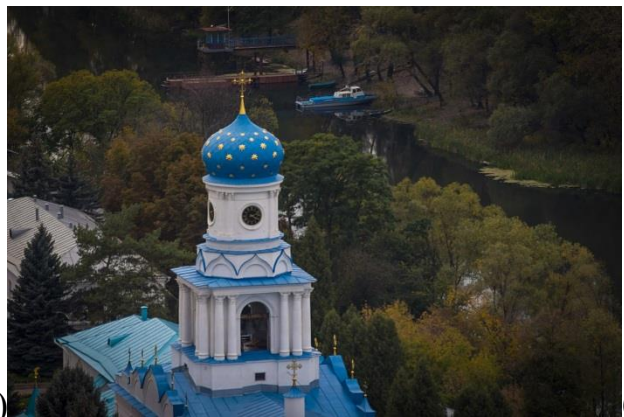
Монастир УПЦ у Святогірську (Донецька область). Розташований на високому крейдянному правому березі Сіверського Донця (так звані Святі гори). Окрім наземних будівель, має крейдяні печери. У лаврі зберігаються мощі преподобного Іоанна, затвірника Святогірського.

Рис. 27. Свято-Успенська Святогірська лавра УПЦ МП. Фото 2014. [45]

а)

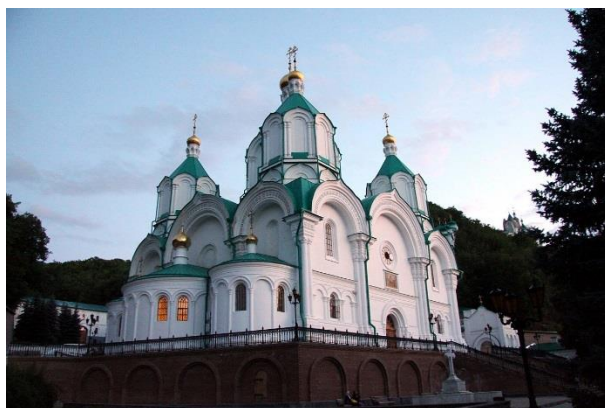
б)

в)

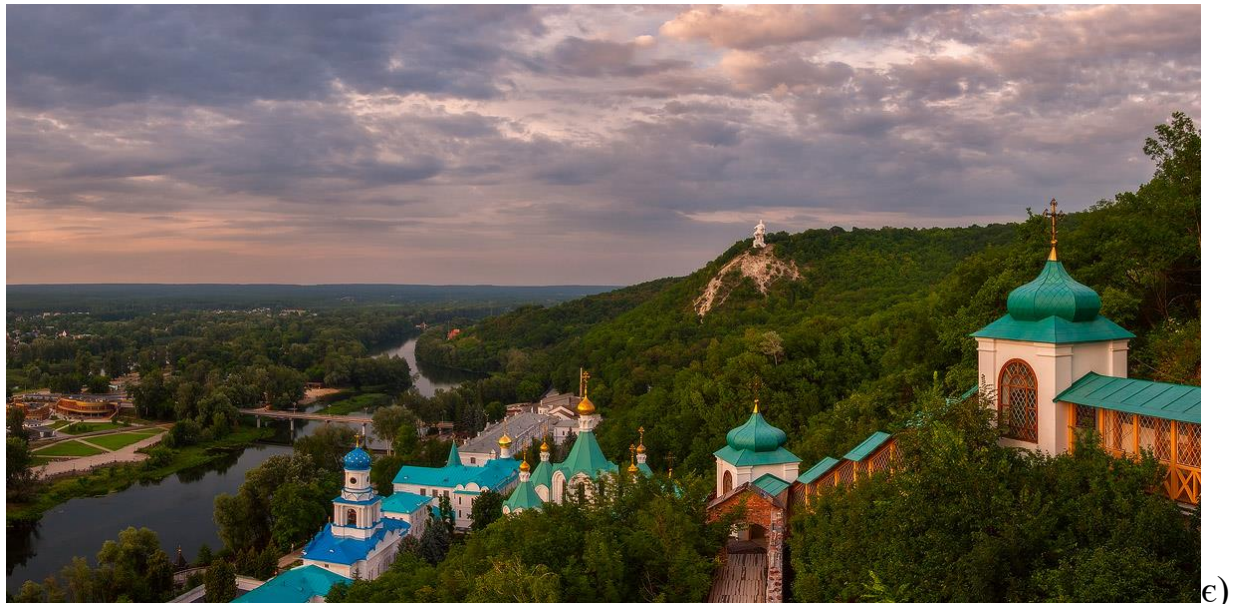
г)

д)

е)

є)

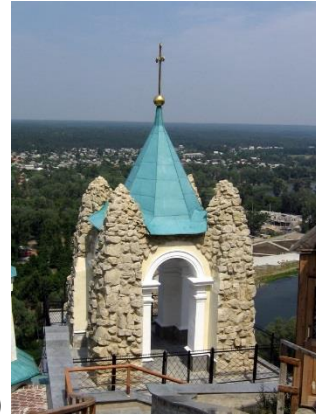
ж)

з)

и)

і)

Рис. 28. а) та б) Свято-Покровська церква; в) Миколаївська церква; г) Вид на Миколаївську церкву та Андріївську каплицю; д) Успенський собор; е) Господарчий двір; є) Святогірська лавра та пам'ятник Артему. Вид з площадки біля Андріївської каплиці; ж) Вхід до печер; з) Монастирський пташник; и) Ківорій; і) Андріївська каплиця ХІХ ст.

2.4 Духовно-релігійні об'єкти Тернопільщини

1. Почаївська Свято-Успенська Лавра

Рис. 29. Панорама Почаївської лаври [39]

Почаївська лавра, повна назва Лавра Успіння Пресвятої Богородиці в Почаєві – православний чоловічий монастир у Почаєві, Кременецького району Тернопільської області на Волині. Перебуває під юрисдикцією Української Православної Церкви і є найважливішим осередком православного чернечого життя на Волині та другим в усій Україні (після Печерської Лаври в Києві). Це один із трьох православних монастирів зі статусом лаври. На території лаври розташована Почаївська духовна семінарія.

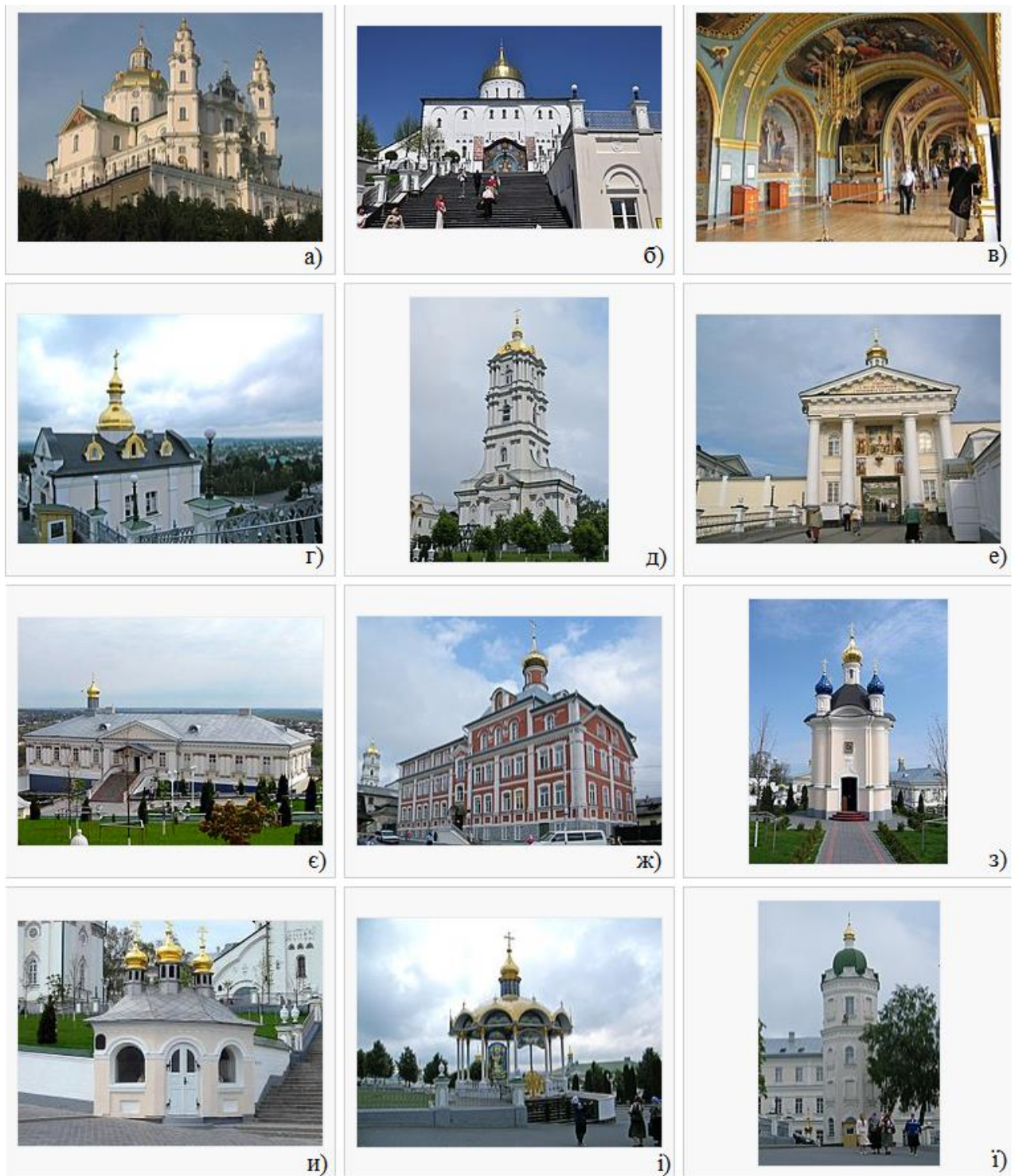

Рис. 30. Лаврські споруди: а) Успенський собор Почаївської лаври; б) Троїцький собор Почаївської лаври; в) Підземний храм на честь Іова Почаївського; г) Храм на честь Великомучениці Варвари; д) Дзвіниця; е) Надбрамний корпус (Святі ворота); є) Архієрейський дім; ж) Почаївська духовна семінарія; з) Каплиця на честь 2000-річчя Різдва Христового; и) Каплиця на честь 400-річчя перенесення Почаївської чудотворної ікони Божої Матері; і) Літній вітвар; ї) Водонапірна вежа.

2. Зарваницький духовний центр

Зарваницький духовний центр – всесвітній марійський відпустовий центр, одна з найбільших святинь Української греко-католицької церкви. Розміщений у селі Зарваниця Тернопільського району, Тернопільської області. Відпустового значення набув у 1742 році, поновлено в 1867 році.

Марійський духовний центр у Зарваниці на Тернопільщині відомий не лише в Україні, а й за її межами завдяки чудотворній іконі Божої Матері. Його історія пов'язана з історією київського ченця, який пережив спустошливу монгольську навалу 1240 року, знайшовши тут, у Зарваниці, надійний притулок, і уві сні побачив образ Богородиці, яка тримала на руках немовля Ісуса. У 1867 році Папа Пій IX коронував ікону і надав Зарваниці статус важливого місця паломництва. Відтоді це святе місце відвідали тисячі паломників.

Подільська святиня неодноразово потерпала від спустошень татарських нападів, руйнувалася як під час Першої, так і Другої світових воєн. Але найбільшої шкоди Зарваниці завдала більшовицька тоталітарна система, яка знищила монастир, закрила церкву Пресвятої Трійці та заборонила паломникам молитися біля цілющого джерела. Тоді греко-католики були змушені таємно відправляти меси в лісах і в своїх хатах.

Після проголошення незалежності Української держави Зарваницька святиня знову почала відроджуватися з руїн і стала важливим місцем паломництва Діви Марії. На честь 2000-ліття Різдва Христового тут споруджено й освячено величний Зарваницький собор Богородиці, надбрамну Благовіщенську церкву, скульптурну композицію ікони Богородиці, чотириярусну дзвіниця, Хресна дорога, купальня Святого Джерела Святої Анни та «співоче поле» (естрада під відкритим небом). Об'єднаний ансамбль цього духовного центру нещодавно доповнили новий храм Пресвятої Євхаристії та сакральна будівля, де знаходиться точна копія хатини Пресвятої Богородиці в Назареті.

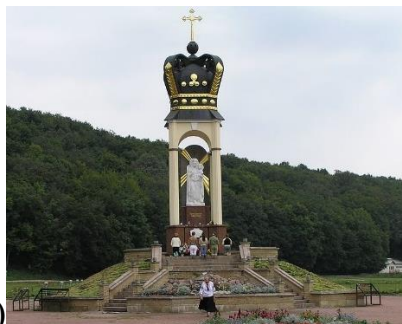
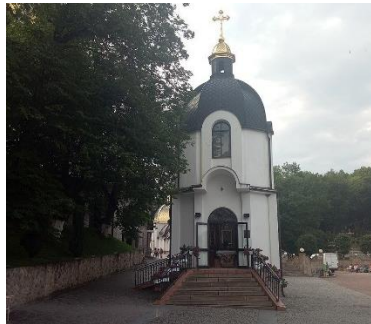

Рис. 31. а) План Зарваницького духовного центру; б)-д) фото [30]

3. Собор Непорочного Зачаття Пресвятої Богородиці

Катедральний собор Непорочного Зачаття Пресвятої Діви Марії, колишній Домініканський костел — український греко-католицький собор у Тернополі.

Костел мав 9 вівтарів: центральний, Св. Вінцентія та бічний. Тепер замість бічних можна побачити копії чудотворних ікон Тернопільщини: Зарваницької, Почаївської, Тереховлянської та Тернопільської. У монастирі розташований Державний архів Тернопільської області.

Перед католицьким костелом розбитий парк і встановлено пам'ятник князю Данилу Галицькому. Ліворуч від храму у 2004 році встановлено пам'ятник Йосифу Сліпому.

Рис. 32. Фото О. Шишка 2017. [46]

4. Монастир святого Теодора Студита

Рис. 33. Монастир Української греко-католицької церкви у с. Колодіївка (фото, 2018). [34]

5. Церква Святого Миколая (Бережани)

Рис. 34. Українська православна церква Святого Миколая в Бережанах Тернопільської області, Західна Україна.

Миколаївська церква – дерев'яний храм у місті Бережани Тернопільської області, пам'ятка архітектури національного значення. Розташована в Адамівці –

південній місцевості міста. Пам'ятка є яскравим прикладом архітектурних творів галицької школи дерев'яної архітектури.

Споруда дерев'яна, трьохзрубова, одноверха. У плані складається з квадратних нави, бабинця і п'ятигранної апсиди. Зруб нави вищий і більший за інших. Широке ряткування влаштоване на стовпчиках з підкосами і фігурних кронштейнах великого винесення. Зруби споруди не обшиті, завдяки чому прослідковуються характерні для народної архітектури будівельні прийоми — типи замків, вертикальні стискання, тиблі, фігурні випуски вінців і ін. [56]

б. Стара та нова церкви Святих Петра і Павла в Урмані

Рис. 35. а)-в) Стара церква, г)-е) Церква святих верховних апостолів Петра і Павла (мурована) в Урмані Бережанського району Тернопільської області.

7. Церква Воздвиження Чесного Хреста (Воздвиженська, Здвиженська, Надставна)

Православна церковна споруда Православної церкви України (Тернопільської єпархії) у Тернополі. Точна дата побудови церкви невідома. У 1627 р. збудовано дзвіницю, у 1954 р. церкву відреставровано. Приблизно з 1700 по 1946 рік належав Українській Греко-Католицькій Церкві (УГКЦ).

Попереду храм має триповерхову масивну вежу, яку у 1627 році збудували тодішній власник Тернополя Томаш Замойський та його дружина княгиня Острозька Катажина. Пресвітерію костелу замкнутий півколом. Пам'ятка відрізняється від інших культових оборонних споруджень Поділля наявністю напівкруглої апсиди, що походить ще зі староруських традицій. Споруда має ознаки візантійсько-романського і староруського стилів та ренесансу. Зведена з пісковика, тридільна, складається з прямокутної в плані нави, квадратного і рівноширокого з навою бабинця з двома ярусами башти над ним і напівкруглої апсиди. Нава перекрита напівциркульним з розпалубками зведенням, бабинець – хрестовим, апсида – чвертьсферичним зведенням. Над вхідним порталом вежі-дзвіниці – залишки таблиці з написом, вище таблиці – невелике кругле вікно. Неподалік церкви – триярусна дзвіниця.

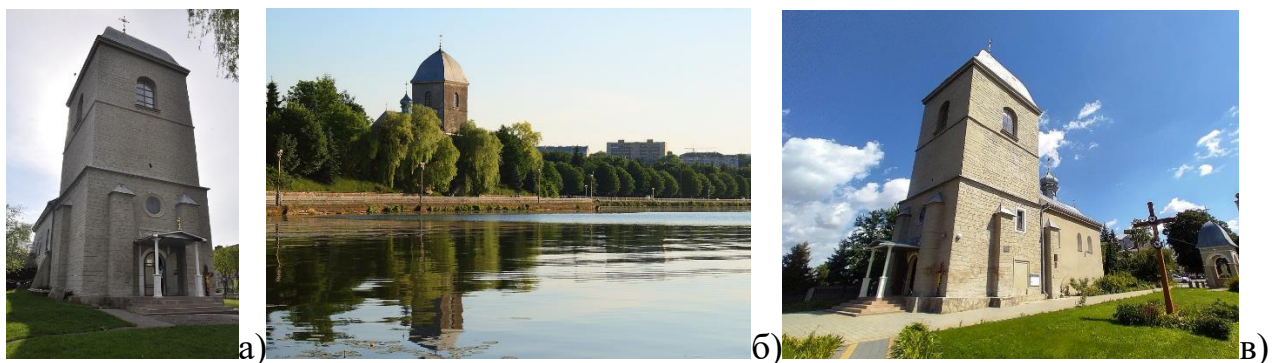

Рис. 36. а) Фасад церкви; б) Надставна церква і Тернопільський став. На другому плані – масив «Дружба»; в) загальний вигляд [26].

8. Церква святого апостола Петра

При монастирі діє бібліотека для семінаристів, чернецтва і студентів, яка налічує понад 6 тисяч книг переважно богословського жанру. Є також філософія, мовознавство, психологія, релігієзнавство, християнська і францисканська духовність. При монастирі діють школа св. Антонія та зоокуток, де є фазани, павичі, голуби, домашня птиця та страуси. 4 березня 2010 року відбулося освячення пам'ятника св. Франциска на честь 800-річчя затвердження францисканського Уставу.

Рис. 37. Фото [55]. Церква святого апостола Петра.

9. Костел єзуїтів

Костел єзуїтів – найменша римо-католицька культова споруда міста Тернополя, що існувала до 1945 року. Розташовувався на вулиці Пйотра Скарги. Після Другої світової війни вежу і дзвіницю знесли, в будівлі розмістили Тернопільську швейну фабрику, якої нині також уже не існує, а наразі в ній діє фірмовий магазин одягу «Галія».

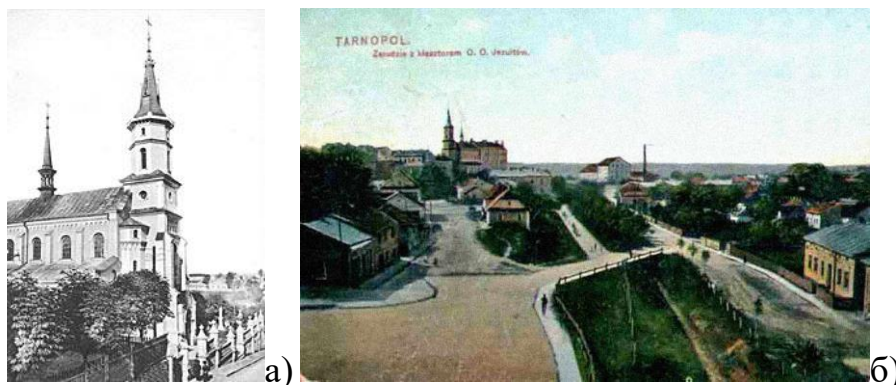

Рис. 38. а) Вигляд на костел з вул. Юліана Опільського. 1900 рік; б) вигляд із залізничного моста. Вдалині видніються шпилі костелу.

Костел був тринавною спорудою в неороманському стилі із чотириповерховою вежею і невеличкою дзвіницею (сигнатуркою) посередині даху.

Довжина споруди становила 42 м, ширина – 17 м. Навколо було просторе місце для процесій. Вартість усієї споруди разом із внутрішнім опорядженням, дзвонами, шістьма вівтарями, органом і орнаментикою (витратами на орнамент) становила 90 000 золотих ринських [29, с. 288].

10. Тернопільський парафіяльний костел Матері Божої Неустанної Помочі

Був костелом, розташованим у центрі міста, який функціонував як парафіяльний костел римо-католицької громади Тернополя. Костел був збудований тернопільським латинським дияконом і місцевим настоятелем прелатом Болеславом Твардовським у 1903–1908 роках як парафіяльний костел міста. Проект неоготичного костелу виконав Теодор Таловський. Це був один із його альтернативних проектів костелу Св. Єлизавети у Львові. В результаті Другої світової війни місто було анексоване Радянським Союзом. Міське польське католицьке населення було переселено або вигнано відповідно до нового польського кордону. Місцева радянська влада вирішила знести церкву, і за її наказом у 1954 р. її було підірвано. Пізніше на місці спорудили універмаг.

Рис. 39. Парафіяльний костел у Тернополі

11. Стара синагога в Тернополі

Побудована після 1623 року та зруйнована під час Другої світової війни. Ймовірно, збудована як оборонна синагога на місці знищеної пожежею дерев'яної синагоги. Точна дата побудови невідома, але вона існувала вже під час повстання

Хмельницького з 1648 року. Тоді вона була частиною міських укріплень. З 1665 по 1671 рр. вона була фундаментально перебудована. Подальші перетворення відбулися в 1772 році та в більших масштабах у 19 столітті. Після початку німецько-радянської війни її підпалили на початку липня 1941 року. Коли Червона Армія в березні-квітні повернула Тернопіль, синагога була знищена під час бойових дій.

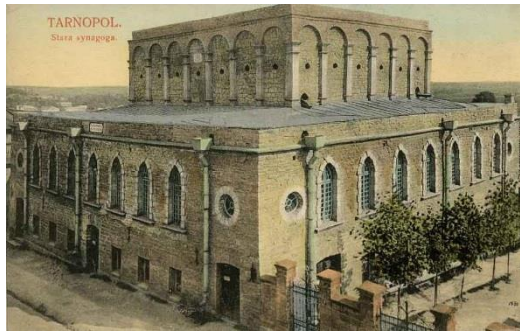

Рис. 40. Малюнок синагоги (1908) [6]

12. Новоапостольська церква

Рис. 41. Церква євангелістів. Церква Християн Віри Євангельської на вул. Довженка у Тернополі [52]

РОЗДІЛ 3

ПРОЕКТНІ ПРОПОЗИЦІЇ

3.1 Архітектурно-планувальні вирішення адміністративної будівлі духовно-релігійного центру у с. Зарваниця

Містобудівні та архітектурно-планувальні вирішення адміністративної будівлі духовно-релігійних центрів мають свої характерні особливості. Запроектована адміністративна будівля у духовно-релігійному центрі у с. Зарваниця Тернопільській області – яскравий цьому приклад.

Одним з важливих компонентів забудови марійського відпустового центру УГКЦ у селі Зарваниці є адміністративна будівля, яка хоча не розташована в районі «Малого Єрусалиму» – центру композиції відпустового комплексу, але несе комунікативне навантаження і повинна мати всі необхідні приміщення для логістичної роботи марійського відпустового центру УГКЦ. Вибір приміщень адміністративної будівлі залежить від потреб реальної духовно-релігійної, соціально-побутової та політичної ситуації в державі.

Адже на даному етапі відпустові центри УГКЦ стали прихистком для біженців, психологічним розвантаженням для військових, духовним місцем для віруючих тощо. Забудова всесвітнього марійського відпустового центру – однієї з найбільших святинь Української греко-католицької церкви обмежена руслом річки Стрипа.

За легендою ченці тут поселилися ще в 1240, хоча перша письмова згадка про Зарваницю відноситься до 1458, у 1581 році в документах Зарваниця згадується як містечко. Цікаво, що за даними «Тернопільського енциклопедичного словника» в актових документах 1635 є згадка Зарваниці не просто як містечка, а як оборонного містечка. Часто у пам'ятках зустрічається згадка про кам'яний замок на присілку Полісюки (Полісюки). Мабуть, у середині 18 століття замок розібрали. Камінь, очевидно, був використаний на будівництво церкви. Саме камінь, як будівельний матеріал згадується при будівництві церкви.

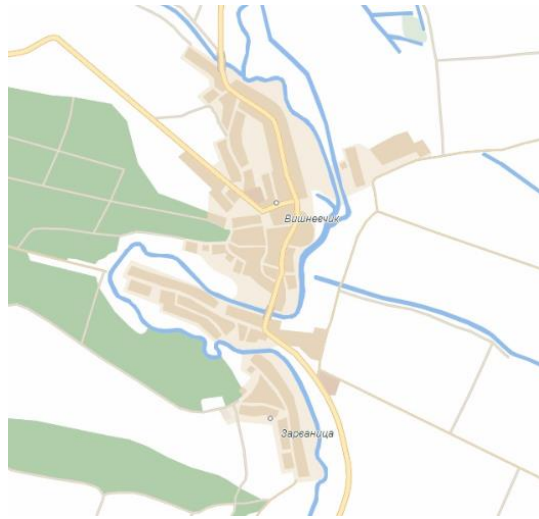

Рис. 42. Розташування с. Зарваниця в межах згину русла річки Стрипа

Рис. 43. Розташування Зарваницького духовного центру

Містобудівна схема території духовно-релігійного центру у с. Зарваниця Тернопільській області демонструє вплив природного середовища на формування та забудову духовного центру. Лісові насадження, чисте повітря, тишина, водойми підсилюють духовну та фізичну реабілітацію людини в умовах карантину, а тепер ще й в умовах повномасштабної війни росії проти України. Адміністративна будівля розташована на ділянці духовно-релігійного центру і утворює з ним єдиний комплекс (рис. 43).

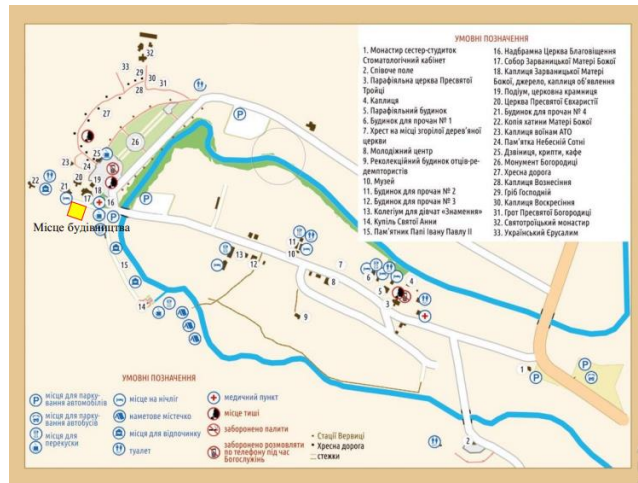

Рис. 44. Генеральний план території

Розміщення будівлі, враховуючи її містобудівельне значення, знаходиться у західній частині комплексу.

Ділянка духовно-релігійного центру у с.Зарваниця Тернопільській області чітко поділяється на функціональні зони (рис. 44):

- Вхідна зона, яка вміщає паркінг для автобусів, паркінг для автомобілів, туалети, місце для перекусу;
- Зона прочан, яка передбачає хресну дорогу, джерело св.Анни, Малий Єрусалим, будинок для прочан, храми.
- Зона монастиря о. студитів;
- зона зелених насаджень;
- зона патріотична, яка вміщає каплицю воїнам АТО, пам'ятник Небесній Сотні
- зона господарського призначення;
- адміністративна зона, що передбачає власне адміністративний будинок, будинки реколекції.

Загальним принципом організації генплану адміністративного будинку є доцільне функціональне зонування, яке забезпечено зв'язком внутрішніх приміщень відповідної функції зі своїми майданчиками.

Другим принципом є раціональна організація транспортних та пішохідних рухів як на ділянці, так і біля неї, візуальна та санітарно-гігієнічна ізоляція господарського двору та під'їздів. Композиція озеленення є природньою, оскільки

адміністративний будинок розташований у зоні лісових насаджень. Природні краєвиди при мінімальному благоустрою роблять ділянку красивою, оригінальною, функціональною, доцільною, створюють оглядові та затінені ділянки. Набір наявних архітектурних форм закріплює виразність композиції будівлі у архітектурному середовищі відпустового центру.

Розміщення адміністративного будинку по відношенню до червоної лінії вулиці прийняте по існуючій забудові. Проїзди та тротуари передбачені з твердим покриттям. Доріжки та майданчики на території забудови прийняті зі спеціальних дорожніх сумішей.

Зона Маріїнського духовного центру в Зарваниці має пейзажний характер, який складається з елементів регулярності в поєднанні з вільним трасуванням пішохідних алей і доріжок для прогулянок. Зелені насадження служать місцем для короткочасного відпочинку, роздумів, молитви.

Для збереження родючості ґрунту, перед початком будівництва проводимо зрізання шару ґрунту з подальшим його поверненням на територію двору. Вертикальне планування ділянки вирішено у відповідності з рельєфом та природними умовами сусідніх ділянок з ув'язкою з існуючими будівлями та дорогами з твердим покриттям.

Вертикальне планування адміністративної будівлі вирішено способом проектних горизонталей. При будівництві тут враховані будівельні та технологічні вимоги. Вертикальне планування створює сприятливі умови для безпечного під'їзду та підходу до будівлі, а також безперешкодного відводу поверхневих вод. Відвід поверхневої та талої води з ділянки будівництва прийнятий поверхневий, розподілений за рахунок запроектованих поздовжніх та поперечних нахилів доріг, майданчиків та газонів.

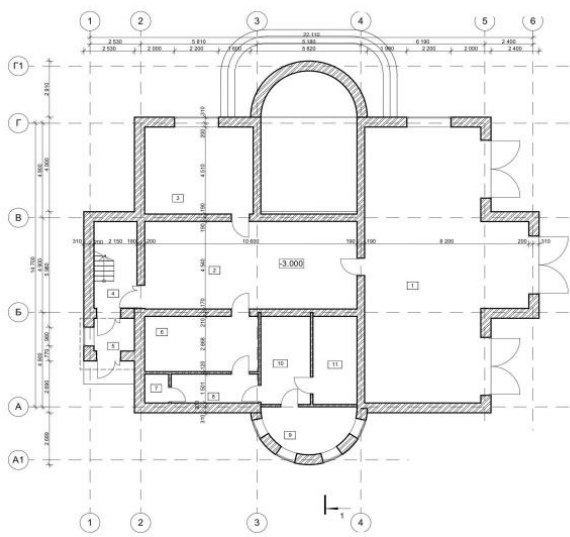

Рис. 46. План на відмітці -3,000. М 1:100

<i>Експлікація цокольного поверху</i>		
№	Назва приміщення	Площа
1	Гараж на 3 автомобілі	93.73
2	Коридор	48.11
3	Складське приміщення	24.44
4	Сходова клітка	9.68
5	Тамбур	3.65
6	Роздягалка	18.25
7	Санвузол	1.80
8	Душові	6.55
9	Кімната відпочинку	9.47
10	Приміщення басейну	11.34
11	Парна	10.06
		235.08 м2

Цокольний поверх адміністративної будівлі передбачає приміщення гаража на три автомобілі, складські приміщення, а також приміщення для гігієни та оздоровлення, які передбачають басейн, парну, кімнату для відпочинку, душові. Цокольний поверх має окремий вхід і не зв'язаний з першим поверхом сходовою.

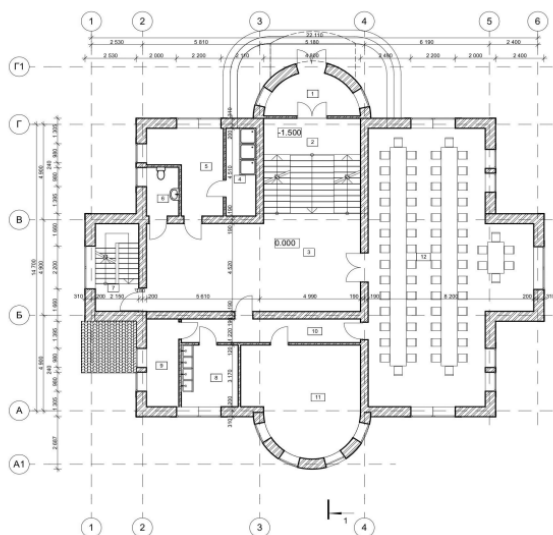

Рис. 47. План на відмітці 0,000. М1:100

<i>Експлікація першого поверху</i>		
1.	Тамбур	8,47
2.	Сходова клітка	25,93
3.	Коридор	48,30
4.	Душова	6,72
5.	Кімната персоналу з гардеробною	12,66
6.	Санвузол	4,02
7.	Сходова клітка	9,68
8.	Мийна посуду	8,94
9.	комора	7,19
10.	коридор	10,66
11.	Кухня	29,27
12.	Трапезна	93,74
		265,57 м2

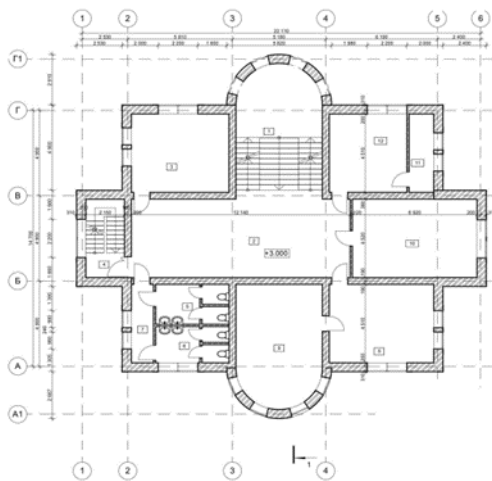
Перший поверх адміністративної будівлі Маріїнського духовного центру в Зарваниці призначений для трапезної та кухонного блоку з усіма належними

приміщеннями. Приміщення трапезної 93, 74м² розраховане на одночасне харчування 50 осіб. Трапезна простора з природнім освітленням. Кухонний блок

Відповідає усім експлуатаційним вимогам до території, приміщень приймання, зберігання, виробництва і реалізації продукції, а також відповідає усім вимогам ДБН щодо умов праці персоналу.

Об'ємно-планувальні рішення приміщень першого поверху передбачають потоковий технологічний процес, який виключає зустрічні потоки сировини, напівфабрикатів і готової продукції, а також використаного і чистого посуду, виключає перетин шляхів руху відвідувачів і персоналу.

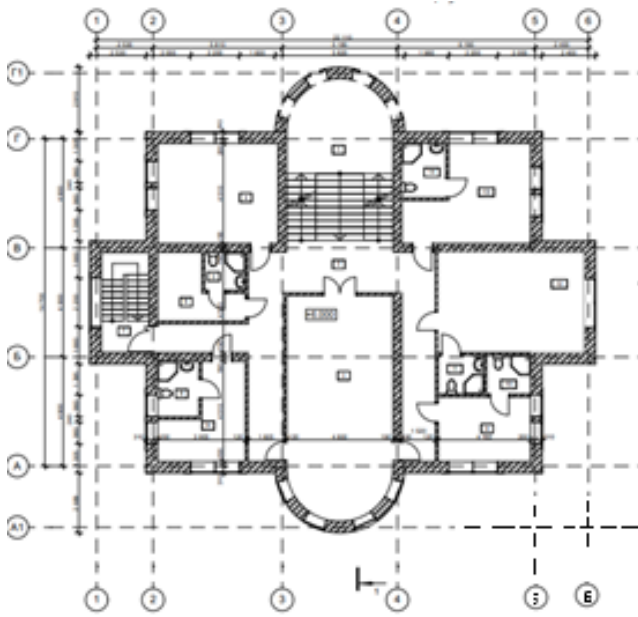
Виключено також перетин шляхів переміщення свіжої сировини та сміттєвих відходів, а також сумісне зберігання сировини, яка може бути локальним джерелом бактеріального забруднення.

<i>Експлікація другого поверху</i>		
1.	Сходова клітка	34,97
2.	Коридор	54,88
3.	Додаткове приміщення	24,44
4.	Сходова клітка	9,68
5.	Санвузол жіночий	9,34
6.	Санвузол чоловічий	8,51
7.	Тамбур	5,56
8.	Кабінет	32,06
9.	Приймальня	26,16
10.	Бухгалтерія	31,23
11.	Підсобне приміщення	6,26
12.	магазин	19,44
		262,54

Рис. 48. План на відмітці +3,000. М1:100

Другий поверх адміністративної будівлі – фінансовий. Великий відпустовий центр потребує постійного фінансового контролю та звітності, тому тут розташовані бухгалтерія, кабінет керівника відпустового центру з приймальною та магазин з релігійними товарами чи церковною атрибутикою. Поверх оснащений санвузлами, зв'язок з поверхами здійснюється через сходові.

<i>Експлікація другого поверху</i>		
1.	Сходова клітка	32,47
2.	Коридор	47,06
3.	Приміщення храму	46,25
4.	Побутова кімната	24,44
5.	Санвузол	3,16
6.	Номер на 1 чоловіка	8,66
7.	Сходова клітка	9,68
8.	Санвузол	4,66
9.	Номер на 1 чоловіка	12,11
9.	Номер на 2 чоловік	12,63
10.	Санвузол	3,47
11.	Санвузол	3,60
12.	Номер на 3 чоловік	29,56
13.	Номер на 2 чоловіка	20,73
14.	Санвузол	4,88
		263,36

Рис. 49. План на відмітці +6,000. М1:100

Третій поверх адміністративного будинку у Маріїнському духовному центрі в Зарваниці розміщує готельні номери для високоповажних гостей. П'ять номерів з санвузлами та душовими: два номери одномісні, два – двомісні і один номер тримісний. Завершує будівлю просторе горище.

3.2 Архітектурно-просторові та конструктивні вирішення проектованої адміністративної будівлі духовно-релігійного центру у с. Зарваниця

Архітектурно-просторова композиція адміністративної будівлі духовно-релігійного центру у с. Зарваниця, зовнішній і внутрішній огляд будівлі говорить про гармонійність та сакральну спрямованість об'єкту. Візантійський купол в українській інтерпретації (оздоблене слуховим вікном), який лежить на витонченому барабані, робить завершення будівлі легким і граційним. Арочні вікна, що поєднують поверхи будівлі нерозривною лінією, витягують фасад та надають йому легкості.

Внутрішній простір створений на основі принципів і закономірності побудови єдиного архітектурного ансамблю. Зовнішній вигляд залежить від умов сприйняття забудови адміністративної будівлі духовно-релігійного центру у с. Зарваниця з ландшафту місцевості. Крім цього, в композицію вводяться елементи так званого «п'ятого фасаду»: дах будівлі адміністративної будівлі духовно-релігійного центру, горизонтальні та вертикальні площини фасаду, - у різних ракурсах дворові і бокові фасади, але при цьому дотримана масштабність окремих елементів даху відповідності їх кольорового і тонального вирішення в єдиному задумі

Конструктивне вирішення адміністративної будівлі духовно-релігійного центру у с. Зарваниця традиційне для сакральних будівель таких розмірів, з несучими цегляними стінами, перекриттям залізобетонними плитами. Висота надземних поверхів від підлоги до підлоги становить 3,00 м. За відмітку 0,000 приймаємо рівень чистої підлоги першого поверху, що відповідає топографічній зйомці і генплану.

Розріз 1-1. М1:100

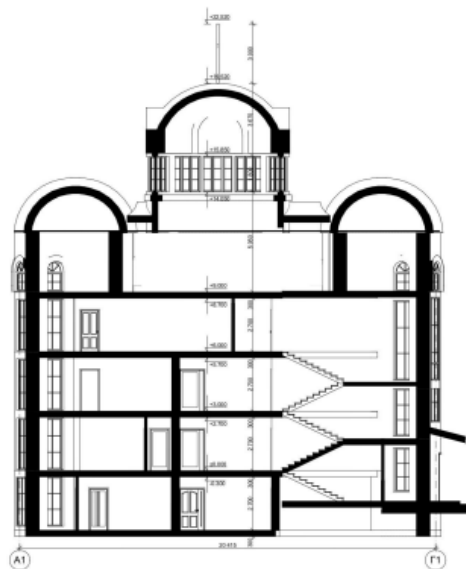

Рис. 50. Розріз в осях А1- Г1

Кольорове вирішення Маріїнського Духовного центру в Зарваниці, оздоблення стін теразитовою штукатуркою сонячного відтінку; цоколь – темний природний камінь з вкрапленнями плитки; темно-коричнева металочерепиця надасть будівлі святково-піднесеного «настрою» та індивідуальності та акценту в існуючій забудові.

Фасад в осях 1- 6 . М1:100

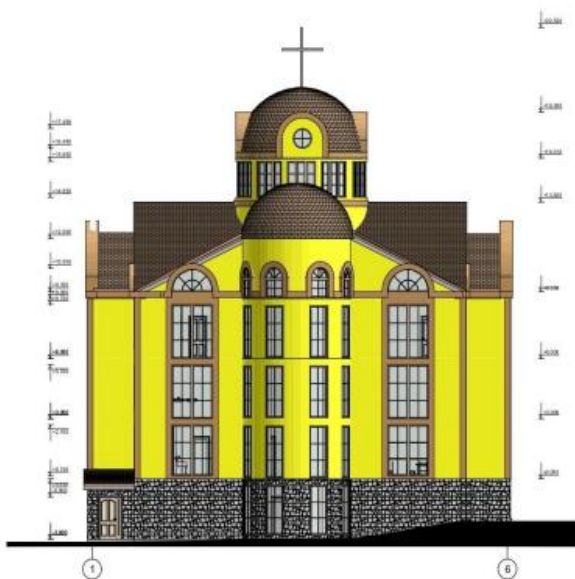

Рис. 51.Фасад в осях 1-6

Фасад в осях 6 - 1 . М1:100

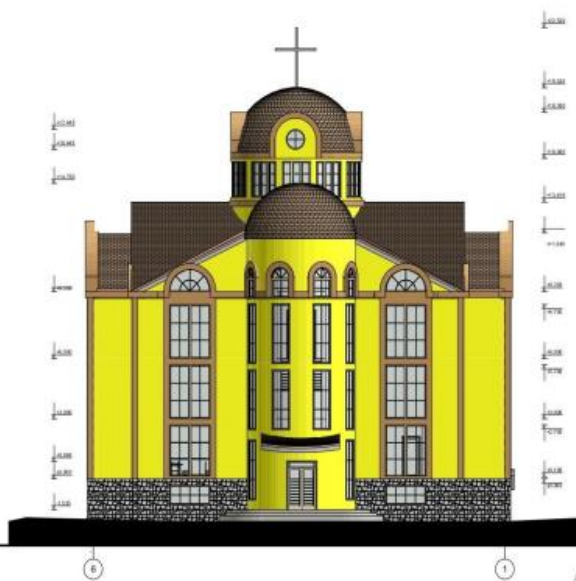

Рис. 52. Фасад в осях 6-1

Фасад в осях Г1- А1 . М1:100

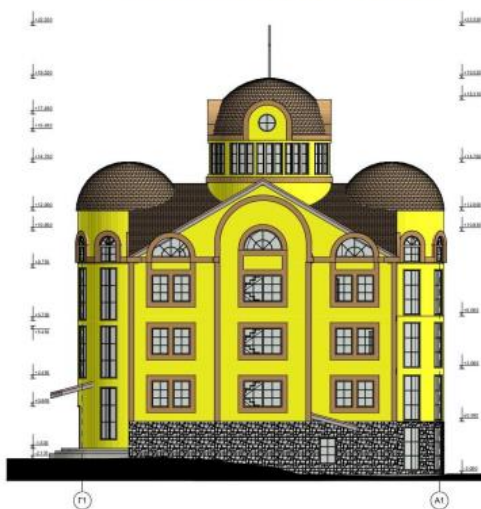

Рис. 53. Фасад в осях Г1-А6

Фасад в осях А1 - Г1 . М1:100

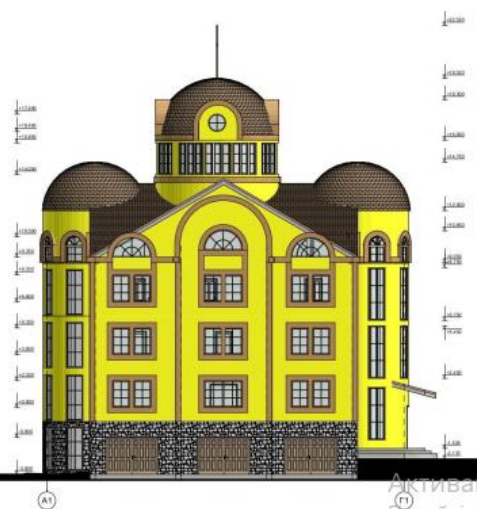

Рис. 54. Фасад в осях А1-Г1

В цілому прийом забудови який формує архітектурно – просторову композицію адміністративної будівлі духовно-релігійного центру у с. Зарваниця зведено до такого типу як централізована система. Централізована система характерна розміщенням різних груп закладів в одному архітектурному об'ємі.

Рис. 55. Перспектива адміністративної будівлі духовно-релігійного центру у с. Зарваниця

Архітектура будівлі адміністративної будівлі духовно-релігійного центру у с. Зарваниця вміщає відпочинкові міроприємства, заклад харчування, фінансову установу та готельну зону. Забудова відповідає природному оточенню. Пластично скомпонована будівля невеликої кількості поверхів, органічно вписується в існуючий комплекс та природне середовище.

РОЗДІЛ 4

ОХОРОНА НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Раціональне використання природних ресурсів і охорона навколишнього середовища є найважливішим народногосподарським завданням. Природокористування раціональне використання природних ресурсів і умов навколишнього середовища, їх відтворення та охорона. Суспільна корисність кожного елемента навколишнього природного середовища є споживчим благом, яке потребує оцінки, розрахунку та використання у вигляді нормативу природокористування (охорони) навколишнього природного середовища. Екологічність також відіграє все більшу роль у будівництві будинків. У цьому контексті часто використовується термін «зелене будівництво». Будівля виконана з екологічно чистих будівельних матеріалів і в той же час є енергоефективною конструкцією.

Екологічне будівництво стосується процесу планування та будівництва, а також використання, спрямованого на сталість. Основна увага приділяється збереженню екосистеми та навколишнього середовища, вигодам для людей і суспільства, а також оптимізації та збільшенню економічного потенціалу будівлі.

Охорона навколишнього середовища при будівництві складається з наступних трьох компонентів:

Екологічна якість. Будівля має бути побудована з екологічно чистих матеріалів, які також можна утилізувати екологічно чистим способом. У той же час дизайн повинен сприяти захисту навколишнього середовища. До них відноситься глина, цегла, природний камінь, пробка або дерево.

Економічна якість. Будівництво передбачає ідею, що економічні аспекти також відіграють важливу роль у плануванні, будівництві та експлуатації.

Соціально-культурна якість. Охорона навколишнього середовища при будівництві зміцнює соціальну ефективність населення та забезпечує мирне співіснування. Як громада робиться щось хороше і таким чином єдність зміцнюється.

Це визначення також відноситься до так званої «трьох стовпової моделі» охорони навколишнього середовища. Окремі аспекти не розглядаються ізольовано.

4.1 Особливості природоохоронних заходів при будівництві духовно-релігійних об'єктів

Кліматичні паломництва, пластиковий піст, чесна торгівля кавою: християнські ініціативи, спрямовані на захист навколишнього середовища, існують уже давно. Досі вона називалася «Турбота про творіння», тепер є ще й «Церкви для майбутнього». Для церков кліматична справедливість також є питанням довіри. Понад 20 років тема захисту довкілля та клімату була постійною темою в церквах: тоді під ключовим словом «збереження створіння». І дуже пов'язані з вирощуванням і споживанням. Не тільки на церковних конференціях, синодах і в подальшому навчанні протестантської та католицької церкви. Нещодавно (наприкінці липня 2022) експерти обговорювали тему «Церква і клімат» в Evangelische Akademie Bad Boll.

Кожен будівельний майданчик різний: цільове призначення, місце та тривалість будівництва, сусідство, складність, будівельні матеріали, технології, машини та апарати, поведінка влади тощо. Кількість законів та інших нормативних актів про охорону навколишнього середовища постійно збільшується, а заходи, які вони вимагають, стають все більш конкретними і складними.

Замовник та його проектувальники збирають усі відповідні граничні умови, уточнюють вимоги з органами влади та сусідами та об'єднують специфікації, які є результатом цього. Для реалізації на будівельному майданчику потрібні ресурси. При виконанні будівництва мова йде про відповідність будівельних матеріалів специфікаціям. Необхідно враховувати поточний стан будівництва. Охорона навколишнього середовища на будівельному майданчику – те, що роблять будівельні компанії, які граничні умови їм потрібні.

Екологічні проблеми, що виникають у будівельному секторі, включають споживання сировини (головним чином піску, гравію та каміння), використання природних поверхонь шляхом видобутку сировини та ущільнення поверхні, а також токсичне забруднення для людини. До цього додаються витрати енергії, транспорту та допоміжних матеріалів, необхідних для обробки.

Вплив будівлі на навколишнє середовище є результатом каркасної конструкції, внутрішнього обладнання та ремонту. Екологічний тягар,

спричинений будівельними матеріалами, що використовуються в конструкції корпусу, включаючи ферму даху, розглядається завдяки тривалому терміну служби. При будівництві новобудови важливо не використовувати особливо напружені будматеріали, такі як вироби з ПВХ або дірчаста цегла. Важлива ефективна теплоізоляція. Будівельні матеріали, необхідні для цього, споживають додаткову сировину на початку будівництва та створюють додаткове забруднення навколишнього середовища через своє виробництво. Але довгострокова економія теплової енергії призводить до позитивних екологічних і фінансових ефектів у довгостроковій перспективі. Враховуючи забруднення навколишнього середовища протягом усього періоду використання будівлі, внутрішніх приміщень з підлоговими покриттями, дверима, Вікна та інсталяції набувають все більшого значення. Спочатку близько половини загального впливу нової будівлі на навколишнє середовище спричиняється внутрішнім оздобленням. Згодом заходи з модернізації подвоюють екологічний вплив вікон, покрівлі та технічних установок. Забруднення навколишнього середовища фарбами, шпалерами та підлоговими покриттями, яке спочатку становило близько чверті, в результаті заходів з реконструкції збільшується в рази. Після 100 років експлуатації будівлі це постійне збільшення забруднення навколишнього середовища може означати, що початкове забруднення навколишнього середовища нової будівлі збільшилося більш ніж удвічі в результаті модернізації та реконструкції. Крім того, фарби та лаки на основі розчинників забруднюють мікроклімат у приміщеннях і загрожують здоров'ю.

Хоча з часом акцент на екології перемістився від будівництва до реконструкції, слід відзначити тривожну подію. Йдеться про збільшення використання будівельних матеріалів. Це використання безпосередньо пов'язане з легкою конструкцією. З одного боку, легка конструкція призводить до скорочення терміну експлуатації будівель, а з іншого боку, завдяки гіпсокартонним плитам, теплоізоляційним композитним системам і монтажним поліуретановим пінкам, ускладняється повторне використання та переробка майбутніх будівельних відходів.

Проблемним є також розвиток впровадження в будівельні матеріали промислових (небезпечних) відходів. Наприклад, фільтрувальний пил цементного

заводу спалюється безпосередньо в цементі, а відпрацьовані масла, що містять важкі метали, використовуються у виробництві цегли. Переробка старого трафаретного скла у виробництві скловати також збільшує концентрацію важких металів у будівельних виробках. Ці поверхневі рішення проблем посилять проблеми в довгостроковій перспективі. Як будівельні матеріали легкої конструкції, так і використання небезпечних відходів у будівельних матеріалах означають, що невеликі кількості матеріалу забруднюють токсикологічно нешкідливі масові відходи.

Зелене будівництво зазвичай пропонується як рішення екологічних проблем, пов'язаних із будівництвом. Але екологічне будівництво означає перш за все використання природних територій, сировини та енергії. Можливо, питома витрата нижча, ніж у звичайному будівництві. Проте в абсолютному вимірі лише оптимізоване використання існуючих будівель може принести екологічне полегшення. Це включає заходи з теплоізоляції існуючих споруд, які були введені в дію з середини 1970-х років, або зазнали перебудови чи реконструкції. Просторове перетворення великої споруди на дві меншого розміру є доцільним з екологічної та фінансової точки зору. Такий захід доречний, наприклад, якщо відмінне функціональне призначення різних частин культової споруди.

4.2 Пропозиції з охорони навколишнього середовища під час спорудження та експлуатації релігійних об'єктів

Під час розроблення проєкту релігійного об'єкту у Тернопільській області, необхідно враховувати фактори, які чинять вплив на навколишнє середовище.

Відповідно до положень Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» при розробці генеральних планів сільські, селищні, міські ради встановлюють режим використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища та екологічної безпеки у селищних, міських і приміських та зелених зонах за погодженням з місцевими радами, на території яких вони знаходяться, відповідно до законодавства України. З огляду на наведене, проєктні рішення щодо спорудження сакральної споруди необхідно погодити з відповідним органом місцевого самоврядування, на території якого розташовуватиметься названа споруда.

Екологічні проблеми, що виникають у будівельному секторі, включають споживання сировини (головним чином піску, гравію та каміння), використання природних поверхонь шляхом видобутку сировини та ущільнення поверхні, а також токсичне забруднення для людини. До цього додаються витрати енергії, транспорту та допоміжних матеріалів, необхідних для обробки. Було б більш логічно, якби при спорудженні релігійної споруди будівельники сприяли заснуванню розумним заходам. Це включає надання переваги вживаним і регіональним будівельним матеріалам. Необхідно сприяти використанню придатних для використання будівельних елементів зі знесених будинків і використання деревини.

З екологічної точки зору слід перевірити, чи можна уникнути будівництва нових під'їздів і доріг. А коли будівництво відбувається, особливо високі навантаження слід принаймні зменшити та ввести компенсаційні заходи, які виходять за рамки мінімальних вимог Закону про охорону навколишнього природного середовища.

Це також відповідає вимогам охорони ґрунту, якщо муніципалітет вирішить, що ступінь ущільнення поверхні не повинен збільшуватися. Нові будівельні заходи можуть бути схвалені лише в тому випадку, якщо території муніципалітету були попередньо розгерметизовані для необхідного ущільнення території.

Для розробки природоохоронних заходів під час виконання будівельних робіт ми враховували вимоги розділу 7 «Охорона навколишнього середовища в процесі будівництва» ДБН А.3.1-5-2009 «Організація будівельного виробництва». Система заходів з раціонального природокористування покликана забезпечити економне використання природних ресурсів і умов і найбільш ефективно їх відтворення з урахуванням перспективних інтересів економіки, що розвивається, і збереження здоров'я людей.

Основним принципом раціонального природокористування є економічна спеціалізація та організація господарства, соціальна структура суспільства має відповідати природно-ресурсній забезпеченості (потенціалу) території, ресурсвідтворенню та впорядкованості екосистем та їх природній здатності протистояти антропогенним впливам.

Необхідними елементами раціонального природокористування є:

- оптимальні види споживання видів ресурсів та їх комплексне використання;
- врахування швидкості та обсягу відновлення ресурсу;
- управління простою і розширеною реплікацією ресурсів;
- збереження якості використовуваного ландшафту (екосистеми);
- блокування та усунення негативних наслідків видобутку природного ресурсу;
- організація найбільш економічного і економічно ефективного виробництва з урахуванням природного функціонування і динаміки екосистем.

Шляхи раціонального використання природних ресурсів:

1. Інвентаризація та створення кадастрів природних ресурсів.
2. Екологізація технологічних процесів.

Заходи, що зменшують потребу в використовуваному просторі, а також заходи з перетворення наявного допомагають уникнути забруднення навколишнього середовища та відходів.

Будівельні вироби, які накопичуються у вигляді відходів, мають різний вік. Вік таких технічних пристроїв, як обігрівачі, труби та фітинги, зазвичай менше 30 років. Вік дверей і вікон може бути від 50 до 60 років, а конструкція даху та оболонка в середньому 100 років. У той час як раніше будівлю повністю руйнували за допомогою руйнівної кулі та утилізували як будівельний сміття, тепер знесення відбувається більш систематично. Тим часом будівлі все частіше демонтуються вибірково в кілька етапів демонтажу. Першим кроком є неруйнівне видалення компонентів, які можна використовувати безпосередньо, таких як радіатори, санітарні вузли, куполи, арки, окремі елементи каркасу. Далі йдуть підлогові покриття, а також кабелі та труби, які сортуються та відправляються на переробку. Перед знесенням та обробкою будівельного матеріалу ізоляційні мати, міжкімнатні перегородки, наповнювальна піна та гудрон видаляються та утилізуються як відходи.

Нині охорона природи здійснюється за адміністративно-територіальним, природно-просторовим та площинним критеріями. Водночас ці характеристики не завжди можна перенести на інші сектори економіки.

Процес раціоналізації природокористування – це перехід від суто автономного, в природі галузевого використання окремих видів природних ресурсів до комплексного використання всієї сукупності природних особливостей

регіону та максимального зближення, а можливо, навіть злиття меж природно-господарські територіальні системи.

Поєднана оцінка природно-ресурсного та екологічного потенціалів та екологічної ємності території дає змогу встановити екологічно обґрунтовані напрями природокористування, які значною мірою визначають умови розвитку економіки регіону та забезпечить якісне будівництво, тривалу експлуатацію та екологічність сакральної споруди, що пропонується до спорудження у Тернопільській області.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Релігійні центри паломництва в Україні звична річ, частина традицій і віри. Українці, як правило, не робили далеких подорожей, проте недалеко мандрівка на прощу була звичайною річчю для них.

Інша ситуація спостерігалася між священнослужителями, які часто здійснювали прощі в Єрусалим чи Рим. Ю. Блажейовський писав, що «для християнина паломництво – це, передусім, духовна мандрівка. Мозольний труд ніг на паломницькому шляху дозволяє нам відчувати, як непросто долати в самому собі шлях до Бога. Шлях навернення, шлях примирення, шлях прощення» [57]. Паломництво підтримує релігійні почуття віруючих, стабілізує психоемоційний стан людини, сприяє утвердженню сімейним традиціям та цінностям.

У наукових аналізах паломництва його класифікують за кількістю учасників, за часом подорожі, за тривалістю, за об'єктами відвідування. Якщо робити аналіз щодо паломництва галичан, то можна стверджувати, що тут переважали короткочасні паломництва до церков і монастирів, які були здебільшого приурочені до релігійних свят і які здійснювались невеликими процесіями односельчан або родини.

Такі традиції, без сумніву, сприяли розвитку та розквіту духовних центрів. Особливо інтенсивний розвиток духовних центрів відбувся після розпаду Радянського Союзу та виходу з підпілля греко-католицької церкви.

Ще одним фактором, що вплинув на формування архітектури сакральних центрів, було відкриття кордонів і змога українських паломників відвідувати центри

паломництва світу. Найбільш знакові та яскраві зразки архітектури були запозичені та перенесені на український ґрунт.

Зарваниця – відпустове місце, яке відоме з 14 століття. Відпусти в Зарваниці відбувалися від Святого Юрія до Покрови кожної неділі та у свята. У 1930 році митрополит Андрей Шептицький направив у Зарваницю єпископа Никиту Бутку, який провів там необхідні на той час відновлювальні роботи. Проте сам факт перебування Никити Бутки у Зарваниці посприяв дальшому зростанню впливу цієї святині серед християн. У 1933 році у Зарваниці почав виходити спеціальний щорічник для прочан «Зарваниця», у якому підтверджувалися випадки чудесних оздоровлень, які відбувалися при образі Непорочної Діви Марії [28, с. 185].

Розвиток комплексу активно розпочався за часів незалежності України.

Сьогодні Зарваницький духовний центр – це великий церковний комплекс. Тут є церква Святої Тройці, де зберігається ікона Пресвятої Богородиці Зарваницької, собор Зарваницької Божої Матері (архітектор – М. Нетриб'як), Недалеко від храму знаходиться 75-метрова дзвіниця, дзвони якої відлиті у дзвонарів Фальчинських. Велике співоче поле може помістити 50 тис. паломників. У центрі поля розташована стела з іконою Зарваницької Богородиці, яка виготовлена з білого італійського мрамора і виставлена у відкритій каплиці, стела увінчана короною. Для духовенства тут побудований великий реколекційний дім. Тут був відновлений Свято-Троїцький монастир Студійського уставу, заснований тут митрополитом Андрієм Шептицьким та монастирська дерев'яна церква Рождества Пресвятої Богородиці, на звивистій дорозі встановлені станції Хрестового шляху Ісуса Христа. На території відпустового центру є джерело з цілющою водою та обладнані купелі.

Особливу увагу центру сьогодні привертає комплекс «Малого Єрусалиму», що візуально переносить прочан до храму господнього. Вдало підібраний камінь, мощення території, готи та стрімкі сходи оглядової вежі переносять вірників у атмосферу зародження християнства.

Рис. 56. «Малий Єрусалим» у Марійському духовному центрі «Зарваниця»

Сьогодні Марійський духовний центр у Зарваниці є одним з найбільших місць паломництва у світі. Його розбудова та розширення питання часу. У важкі для України часи цей духовний центр підтвердив свій статус та призначення. Сотні біженців отримали прихисток та піклування у Марійському духовному центрі.

Запроектowana адміністративна будівля для комплексу духовного центру у с. Зарваниця є закономірним продовженням розвитку комплексу. Необхідні приміщення, що призначені для ведення такого великого комплексу, об'єднані в одній будівлі, яка виконана в стилі релігійних архітектурних традицій, є компактною та функціональною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Alfred Schütz: Gesammelte Aufsätze. Bd. 1. Das Problem der sozialen Wirklichkeit, Den Haag 1971, 356 S.
2. Avi-Yonah M. «The Haditha Mosaic Pavement». Eretz-Israel 11, 1973. S. 45–47.
3. Avi-Yonah M. The Madaba mosaic map: With introduction and commentary, Jerusalem, 1954, 80 S. Taf. 7.
4. Basilica of Saint Francis of Assisi. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Basilica_of_Saint_Francis_of_Assisi (дата звернення: 06.11.2022)
5. Basilika St. Vitus. Tripadvisor. URL: https://www.tripadvisor.de/Attraction_Review-g1020819-d10401125-Reviews-Basilika_St_Vitus-Ellwangen_Baden_Wuerttemberg.html (дата звернення: 07.11.2022)
6. Bild der Synagoge (1908). URL: [https://de.wikipedia.org/wiki/Alte_Synagoge_\(Ternopil\)#/media/Datei:Tarnopol,_synagogue.jpg](https://de.wikipedia.org/wiki/Alte_Synagoge_(Ternopil)#/media/Datei:Tarnopol,_synagogue.jpg) (дата звернення: 18.11.2022)
7. Capilla del Cristo de los Dolores. «La más típica iglesia de Madrid». URL: <https://noroeste.ayeryhoyrevista.com/capilla-del-cristo-de-los-dolores-la-mas-tipica-iglesia-de-madrid/> (дата звернення: 09.11.2022)
8. Dalieda de San Francisco. URL: https://es.wikipedia.org/wiki/Dalieda_de_San_Francisco (дата звернення: 09.11.2022)
9. Deckers Johannes G. Tradition und Adaption. Bemerkungen zur Darstellung der christlichen Stadt. *Actes du XIe congrès international d'archéologie chrétienne*. Lyon, Vienne, Grenoble, Genève, Aoste, 21-28 septembre 1986. Rome : École Française de Rome, 1989. pp. 1283–1304.
10. Die Peterskirche als Baukomplex. Roma Culta. Kulturvermittlung. URL: <https://www.romaculta.com/leistungen/stadtfuehrungen-rom/sanktpeter-rom-stadtfuehrung/> (дата звернення: 04.11.2022)
11. Fachada neomudéjar del Seminario Conciliar de Madrid, desde la calle de Beatriz Galindo, uno de los accesos a los Jardines de Las Vistillas. El edificio se levanta sobre el solar del palacio de los duques de Osuna. URL: https://es.wikipedia.org/wiki/Jardines_de_Las_Vistillas#/media/Archivo:Seminario_Conciliar_de_Madrid_02.jpg (дата звернення: 09.11.2022)

12. Hans-Georg Soeffner: Zur Soziologie des Symbols und des Rituals, in: Ders.: Gesellschaft ohne Baldachin.

13. Iglesia de San Francisco el Grande, en 1830, en el Modelo de Madrid, de Gil de Palacio, Museo de Historia de Madrid, España. URL: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Iglesia_de_San_Francisco_el_Grande,_en_1830,_en_el_Modelo_de_Madrid,_de_Gil_de_Palacio,_Museo_de_Historia_de_Madrid,_Espa%C3%B1a.jpg (дата звернення: 01.11.2022)

14. Jardines de Las Vistillas (enero de 2021). URL: [https://es.wikipedia.org/wiki/Jardines_de_Las_Vistillas#/media/Archivo:Jardines_de_Las_Vistillas_\(Madrid\)_02.jpg](https://es.wikipedia.org/wiki/Jardines_de_Las_Vistillas#/media/Archivo:Jardines_de_Las_Vistillas_(Madrid)_02.jpg) (дата звернення: 02.11.2022)

15. Jardines de Las Vistillas (junio de 2011). URL: [https://es.wikipedia.org/wiki/Jardines_de_Las_Vistillas#/media/Archivo:Jardines_de_Las_Vistillas_\(Madrid\)_01.jpg](https://es.wikipedia.org/wiki/Jardines_de_Las_Vistillas#/media/Archivo:Jardines_de_Las_Vistillas_(Madrid)_01.jpg) (дата звернення: 02.11.2022)

16. Kraeling C. H. Gerasa. Нью-Гейвен, 1938, табл. 67с.

17. Monumento a Ramón Gómez de la Serna, obra de Enrique Pérez Comendador inaugurada en 1972, en la parte septentrional de los jardines. URL: [https://es.wikipedia.org/wiki/Jardines_de_Las_Vistillas#/media/Archivo:Monumento_a_Ram%C3%B3n_G%C3%93mez_de_la_Serna_\(Madrid\)_01.jpg](https://es.wikipedia.org/wiki/Jardines_de_Las_Vistillas#/media/Archivo:Monumento_a_Ram%C3%B3n_G%C3%93mez_de_la_Serna_(Madrid)_01.jpg) (дата звернення: 07.11.2022)

18. Piccirillo M. The Mosaic of Jordan. The American Center of Oriental Research (ACOR). Amman, 1986 (1997). Pp. 64-65. Cat. 7.

19. Putuo Zongcheng Temple. URL: <https://www.visitourchina.com/chengde/attraction/putuo-zongcheng-temple.html> (дата звернення: 09.11.2022)

20. Über die Labilität von Ordnungskonstruktionen, Weilerswist 2000, 298 S.

21. Асеев Ю. Архитектура древнего Киева. Киев : Будівельник, 1982. С. 48–67.

22. Асеев Ю. Джерела. Мистецтво Київської Русі. Київ: Мистецтво, 1980. 214 с.

23. Батюшков П. Площина церкви Луцького Православного Братства Господнього Хреста. 2010. URL: https://de.wikipedia.org/wiki/Baukomplex_Luzker_Bruderschaft#/media/Datei (дата звернення: 01.11.2022)

24. Вестмінстерське абатство: фото, опис, історія, карта 2021. URL: <https://tourism.com.de/uk/vestminsterske-abatstvo-foto-opys-i/> (дата звернення: 09.11.2022)

25. Вірменська святиня давнього Львова. URL: https://lh3.googleusercontent.com/p/AF1QipMVkM5ogDaAMCrfsTiTgZswYGSKS_PTuTq8UsBy=s680-w680-h510 (дата звернення: 18.11.2022)

26. Воздвиженська церква (Тернопіль). URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Воздвиженська_церква_\(Тернопіль\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Воздвиженська_церква_(Тернопіль)) (дата звернення: 18.11.2022)

27. Гюнтер Шефер: Київ: Експерсії мегаполісом на Дніпрі. *Путівник по місту* (Серія Trescher Travel). 3-е видання. Trescher Verlag, 2011, ISBN 978-3-89794-181-6, 133 с.

28. Дрогобицька О. Релігійні проці в повсякденному житті галицьких селян (кінець XIX – 30-ті рр. XX ст.). Карпати: людина, етнос, цивілізація 2017–2018. Вип. 7–8. С. 178–188.

29. Єзуїтський костел / Бойцун Л. Тернопіль у плинні літ: Історико-краєзнавчі замальовки. Тернопіль : Джура, 2003. С. 287–290.

30. Зарваницький духовний центр. URL: <https://tamtour.com.ua/zarvanytskyi-dukhovnyi-tsentr> (дата звернення: 18.11.2022)

31. Кадомська М., Лисенко О., Лялюшко О., Преловська І., о. Спінул О., Федорова Л., Чиркова О. Софійський кафедральний монастир, 11–18 ст. Консисто́рія. Звід пам'яток історії та культури України. Кн. 1, ч. 3.: С–Я. К.: Голов. ред. Зводу пам'яток історії та культури при вид-ві «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2011. С. 1522–1527.

32. Києво-Печерська лавра, Софійський собор залишаються в списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО ,Інтерфакс-Україна, 20 червня 2013. URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/Saint_Sophia_Cathedral,_Kyiv#/media/File:80-391-0151_Kyiv_St.Sophia's_Cathedral_RB_18_2_\(cropped\).jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/Saint_Sophia_Cathedral,_Kyiv#/media/File:80-391-0151_Kyiv_St.Sophia's_Cathedral_RB_18_2_(cropped).jpg) (дата звернення: 01.11.2022)

33. Київ: Провідник / за редакцією Ф. Ернста. Харків : Савчук О. О., 2019. С. 294–325.

34. Колодіївка с. Монастир святого Теодора Студита. Тернопільсько-Зборівська архієпархія. Парафії, монастирі, храми. Шематизм / Автор концепції Кунович Б.; керівник проєкту, науковий редактор Стоцький Я. Тернопіль : ТОВ «Новий колір», 2014. С. 472. : іл. ISBN 978-966-2061-29-1.

35. Комплекс монастиря та костелу бернардинів (Луцьк). (2022, липня 23). *Вікіпедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org> (дата звернення: 01.11.2022)

36. Логвин Г. Собор Святої Софії в Києві. Київ : Мистецтво, 2001. 352 с.

37. Микола Жарких. Архітектурний ансамбль Софійського собору. Формування барокового ансамблю у 18 ст. Персональний сайт Миколи Жарких. URL: <https://www.m-zharkikh.name/uk/Heritage/StSophiaEnsemble/18Cent.html> (дата звернення: 18.11.2022)

38. Моргілевський І. Київська Софія у світлі нових спостережень. Київ та його околиця в історії і пам'ятках. *Записки історичної секції УАН*. Т. 22. Київ, 1926. С. 81–108.

39. Одна з великих панорам Почаївської лаври. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Почаївська_Успенська_лавра#/media/Файл:Росчаев-wall.jpg (дата звернення: 18.11.2022)

40. Південна в'їзна башта. Національний історико-культурний заповідник «Софія Київська». URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Південна_в%27їзна_вежа (дата звернення: 18.11.2022)

41. Повстенко О. Катедра св. Софії у Києві. Нью-Йорк : УВАН, 1954. 472 с.

42. Повсякденне життя Візантійського Херсонеса-Херсона (IV-X ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02; Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків. 2018

43. Православний Київ. Дзвіниця Софійського собору. 2011. URL: http://churches.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=34:2011-03-23-09-39-24&catid=4:2011-03-20-20-31-28&Itemid=12 (дата звернення: 18.11.2022)

44. Свято-Миколаївський собор Покровського жіночого монастиря (фото Бацв). 2010. URL: [https://de.wikipedia.org/wiki/Frauenkloster_Mari%C3%A4_Schutz_und_F%C3%BCrbitte_\(Kiew\)#/media/Datei:Pokrova_Nunnery_Kyiv.JPG](https://de.wikipedia.org/wiki/Frauenkloster_Mari%C3%A4_Schutz_und_F%C3%BCrbitte_(Kiew)#/media/Datei:Pokrova_Nunnery_Kyiv.JPG) (дата звернення: 01.11.2022)

45. Свято-Успенська Святогірська лавра. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Свято-Успенська_Святогірська_лавра (дата звернення: 18.11.2022)

46. Собор Непорочного Зачаття Пресвятої Богородиці. Фото пам'ятника в Україні. 2017. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Cathedral_of_the_Immaculate_

Conception_of_the_Blessed_Virgin_Mary,_Ternopil#/media/File:Faine_misto-11.jpg

(дата звернення: 18.11.2022)

47. Сорочан С. Б. Про архітектурний комплекс фемного преторію у візантійському Херсоні. *Антична давнина та середні віки*. Єкатеринбург, 2004. Вип. 35. С.108–121.

48. Софійський собор у Києві. Велика українська енциклопедія. URL: [https://vue.gov.ua/Софійський собор у Києві](https://vue.gov.ua/Софійський_собор_у_Києві) (дата звернення: 18.11.2022)

49. Струков Д. М. Церква Луцького Православного Братства Істинного Хреста XIX ст. 2010. URL: https://de.wikipedia.org/wiki/Baukomplex_Luzker_Bruderschaft#/media/Datei (дата звернення: 01.11.2022)

50. Тоцька І. Софійський монастир. Пам'ятки архітектури й містобудування України: Довідник *Державного реєстру національного культурного надбання*. Київ : Техніка, 2000. С. 34–38.

51. Трапезна Софійського монастиря (Тепла Софія). Православний Київ. Процитовано 2 квітня 2015. URL: http://churches.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=35:2011-03-23-09-39-58&catid=4:2011-03-20-20-31-28&Itemid=12 (дата звернення: 18.11.2022)

52. Храми Тернополя. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Храми_Тернополя (дата звернення: 18.11.2022)

53. Церква і монастир Луцького Православного Братства Господнього Хреста (фото Котис О.) 2011. URL: https://de.wikipedia.org/wiki/Baukomplex_Luzker_Bruderschaft#/media/Datei (дата звернення: 01.11.2022)

54. Церква на території монастиря (фото Тетяна). 2009. URL: [https://de.wikipedia.org/wiki/Frauenkloster_Mari%C3%A4_Schutz_und_F%C3%BCrbitte_\(Kiew\)#/media/Datei:Pokrovsky_Monastery_\(Kiev\)_Pokrov_Church.jpg](https://de.wikipedia.org/wiki/Frauenkloster_Mari%C3%A4_Schutz_und_F%C3%BCrbitte_(Kiew)#/media/Datei:Pokrovsky_Monastery_(Kiev)_Pokrov_Church.jpg) (дата звернення: 01.11.2022)

55. Церква святого апостола Петра (Тернопіль). URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Церква_святого_апостола_Петра_\(Тернопіль\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Церква_святого_апостола_Петра_(Тернопіль)) (дата звернення: 18.11.2022)

56. Церква Святого Миколая (Бережани). URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Церква_Святого_Миколая_\(Бережани\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Церква_Святого_Миколая_(Бережани)) (дата звернення: 18.11.2022)

57. Юрій Блажейовський, «Проща – паломництво у східній католицькій традиції». Credo: католицький суспільнорелігійний часопис. 14 серпня 2009. URL: <http://credo.pro/2009/08/4512>. (дата звернення: 18.11.2022)